

A „FONTOLVA HALADÁS” ILLÚZIÓKELTŐ ÉRVEI ÉS ELVEI

DÉNES IVÁN ZOLTÁN

I. KONZERVATIVIZMUS: ÉRTELMEZÉSI TÍPUSOK ÉS TÉMAMEGJELÖLÉS

I. 1. Értékörzés – pozícióörzés

A mindennapi szóhasználatban is kifejeződik az a kettősség, amely a konzervativizmus értelmezését jellemzi. Hiszen szitokszóként használjuk: a merev, visszahúzó beállítottság szinonimájaként. Egyúttal viszont egy másik jelentéstartalmat is közvetít a köznyelvi szóhasználat. Valami olyasmit jelöl, ami előkelő, mentes a pillanatnyi helyzettől, a mindennapok érdekviszonyai fölé emelkedő, független, elvszerű, értékörző. Ez az ambivalencia jellemzi a nemzetközi irodalomban is annak a társadalmi-politikai mozgalomnak az értelmezését, amely a nagy francia forradalmat követően a gyökeres társadalmi változásokkal való szembenállás jegyében jött létre: a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakának konzervativizmusát. Annál inkább, hiszen századunkban ennek a gyakran szélsőségekkel szemben egyensúlyra törekvőként, a valóságérzék egyedüli letéteményeseként bemutatott mozgalomnak a fogalma jelentésváltozásokon ment keresztül, s maga a mozgalom természete is módosult. Széles körű hatást gyakorolt az értékörzés és a konzervativizmus azonosítása, mivel a két világháború között a politikai tapasztalatok – mindenekelőtt a fasizmus térhódítása – élményszerűen hitelesítették sokak előtt a rossz kettősséget megalapozó gondolatcsúsztatást: értékpusztítás vagy értékörzés, azaz: önkényuralom vagy konzervativizmus. Napjainkban pedig mindennapi tapasztalat az egyensúlyviszonyok megbomlása. A környezetszennyezés tényei olyan evidenciák, amelyek a felületes szemlélő számára az egyensúlyra törekvés, a fontolva haladás múltba visszavetített kizárólagos létjogosultságát bizonyítják. Önkényuralmaktól, háborúktól, a kiszolgáltatottság különböző változataitól és az emberiség elpusztulásának lehetőségétől megfélemlítettségünk pedig még inkább ennek érvényességét látszik igazolni.

A ma közkézen forgó konzervativizmus-értelmezések egyik típusa az a leszűkítve parttalanná tágító interpretáció, amely a konzervativizmusban elsősorban a fasizmus előzményét látja. *John Weiss* népszerűsítő (és harciasan konzervativizmus ellenes) *Konzervativizmus Európában 1770–1945* című művében térben és időben leszűkíti a konzervativizmust. 1945-tel mereven zár és a francia, a porosz–német és az osztrák–német konzervativizmusra redukál, mivel a fasizmus előtörténeteként mutatja be azokat (ezzel viszont megalapozatlanul általánosít).¹ Ez az egyik tipikus leegyszerűsítő értelmezés. A másik az eszményítő beállítottság: az angol példa olyan eszményítése, amely a konzervativizmust a középkori és újkori európai társadalomfejlődés vívmányai egyedüli

¹ *John Weiss*, *Conservatism in Europe 1770–1945 (Traditionalism, Reaction and Counter-Revolution)* London, 1977. vö. *W. E. Mosse* szellemes ismertetésével: *Journal of European Studies*, September 1977. (vol. 7.) 226–228.

letéteményesének tekinti. *Russell Kirk* hat kiadást látott összefoglalásában, *A konzervatív szellem Burke-től Eliot-ig* című könyvében, az angolszász szellemi folytonosságot vélte fellelni a konzervativizmusban.² *Anthony Quinton* szerint, aki a XVI–XX. századi angol konzervatív vallásos és világi hagyományok jellegzetességeit értelmezi igen érdekesen *A tökéletlenség politikájá*-ban, a konzervatív világnézet hagyományoszerű (folytonosság és fokozatosság jellemzi), organikus és politikailag szkeptikus, ugyanakkor nem visszahúzó, nem mozdulatlanúságra törekvő, nem mindent átfogó, és nem törekszik kizárólagosságra. Az „emberi tökéletlenség” konzervatív hívét szerinte a realitásérzék különbözteti meg elsődlegesen a liberálisoktól, a szocialistáktól, az abszolút monarchia elfogadóitól és a „protestáns tekintélyelvűség” követőitől.³

Klaus Epstein már 1966-ban, *A német konzervativizmus kialakulása* című munkájában, három csoportra osztotta a konzervatívokat: visszahúzókra, az adott állapot híveire és konzervatív reformerekre, de vannak, akik „forradalmi konzervativizmus” címszóval a jobboldali radikalizmust is megkülönböztetik.⁴ Míg a konzervativizmust elmarasztaló munkák többsége a változtatástól mereven elzárkózó vagy visszahúzó (ill. „forradalmi konzervatív”) irányzatot bélyegez meg, addig a konzervativizmusban értéket látók a konzervatív reformerek, a „fontolva haladók” értékőrző és értékgyáipító tevékenységére hivatkoznak.

I. 2. Témamegjelölés

A XVIII–XIX. századi európai konzervativizmus a felvilágosodás és a liberalizmus kihívására született válasz, a megkérdőjelezett legitimitás igazolása, az anarchiának bélyegzett liberalizmus még inkább a demokratizmus ellentéte. Eszmei sajátossága elsősorban negatív. Inkább az jellemzi, amit tagad, mint az, amit állít. Funkciója az öngazolás, mégpedig az európai monarchikus államrendszer és a polgárosodásban önmagát továbbbéltető születési kiváltságrendszer, az „Isten kegyelméből való rend” öngazolása.

Mit konzerválhatott ekkor joggal a konzervativizmus? Az európai társadalomfejlődés korábbi vívmányait, amelyeket – természetesen a konzervatívok beállítása szerint – ellenfeleik alapján fenyegettek. Miben akartak haladni a konzervatív reformerek? Állításuk szerint mindenben, csak éppen fokozatosan, s azért, hogy a civilizációs vívmányok úgy válhassanak általánossá, hogy azt megelőzze az a folyamat, amelynek során váljon mindenki érdemessé a társadalmi felemelkedésre. Ennek példája és bizonyítéka

² *Russell Kirk, 1978⁶ (1953).*

³ *Anthony Quinton, 1978. 16–23., vö. Russell Kirk, 1978⁶ (1953). 3–10.* Quintonnak a konzervatív világkép sajátosságaira vonatkozó nézeteit érdemes összehasonlítani Karl Mannheim klasszikus tanulmányának vonatkozó részével: *Karl Mannheim: The Conservative Thought In: Essays on Sociology and Social Psychology* (ed. by *Paul Kecskemeti*) London, 1959² (1953). 102–119. [Eredeti kiadása: *Das konservative Denken: Soziologische Beiträge zum Werden des politisch-historischen Denkens in Deutschland. In: Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Band 57 (1927) 1–2.*]

⁴ *Klaus Epstein, The Genesis of German Conservatism. Princeton, New Jersey, 1966. 3–22. vö. Gerd-Klaus Kaltenbrunner (Hrg.), 1972. 13–136. és Konservativismus (Hrg. von Hans-Gerd Schumann) Köln, 1974. 76–88, 138–155, 355–370.*

– mellőzve annak objektív meghatározóit, illetve a forradalomban vetett alapjait és felvilágosult, majd liberális felnevelőit – az angol fejlődés volt és ma is az.⁵

Magyarországon az 1840-es évek elején jelentkeztek a magukat konzervatív reformereknek minősítő politikusok: olyanok, akik kikerülhetetlennek ítélték a polgárosodást, és maguk kívántak annak programot adni, a mikénttel befolyásolva az átalakulás mibenlétét. A programadás szükségletét már első vezérük, *Dessewffy Aurél* gróf megfogalmazta, konkrét programot azonban nem adott.⁶ Második vezérük, *Apponyi György* gróf már kulcspozícióba került: 1844-től Magyarország alkancellárja, majd kancellárja volt. Úgy tetszhet, ha valamikor, hát ekkor módjuk volt a konzervatív reformereknek konkrét programot kidolgozni, annál is inkább, hiszen 1846-ban megalakult pártjuk is, a Konzervatív Párt. Ideológiai jellegű álláspontokat leginkább a csoport (majd párt) lapjának szerkesztője, *Dessewffy Emil* gróf fejtett ki.⁷ Elsősorban az ő munkáinak, nyomtatott és kéziratot írásainak ideológiai sajátosságait rekonstruálva és elemezve kívánok választ adni arra a kérdésre, hogy mik voltak a „fontolva haladás” érvei és elvei Magyarországon az 1848-as forradalom előtt, kialakulásuk és kifejtésük időszakában. Ez azért ígérkezik hasznosnak, mert nem vagyunk kénytelenek az érvelési módokat önmagukban (vagy sematikus háttérre vetítve) szemlélni, hanem olyan összefüggésben, amely konkrét, nyomon követhető politikai küzdelmekre vonatkozatható.

II. A REFORMKONZERVATÍV ÁLLÁSPONT REKONSTRUKCIÓJA ÉS ELEMZÉSE

II. 1. Témák, törekvések, körülmények

A liberális tábor hatalmi megtörése az 1837-es perek révén nem bizonyult elég eredményesnek, ezért a kormányzat az 1839–40-es országgyűlés során engedelményeket tett. Ez a bebörtönzöttek számára kegyelmet (s nem rehabilitációt) hozott. A kompromittált Pálffy Fidél kancellárt menesztették, ugyanakkor minden érdemi reform-

⁵ Az angol konzervativizmusról érdemleges részfeldolgozás: *R. B. McDowell*, *British Conservatism 1834–1914*. London, 1959., *Robert Blake*, *The Conservative Party from Peel to Churchill*. London, 1976³ (1970); tanulságos válogatás igen jó bevezetővel: Lord Salisbury on Politics (ed. by *Paul Smith*), Cambridge, 1972; eszményítő értelmezés: *Samuel P. Huntington*, *Conservatism as an Ideology*. *The American Political Science Review*, 1957. 454–473., *Russell Kirk*, 1978⁶ (1953).

⁶ *Dénes Iván Zoltán*, 1978. 895–906.

⁷ *Dessewffy Emil* gróf, *Dessewffy József* és *Sztáray Eleonóra* harmadik fiúgyermek, a lexikonok szerint 1814-ben, Éble Gábor ebben a tekintetben megbízhatóbb genealógiai tanulmánya szerint (*Éble Gábor*, 1903. 179.) 1812-ben született Eperjesen. Jogi tanulmányai és külföldi utazásai után a harmincas években átvette apjától a szentmihályi családi uradalom irányítását és a jobbágyságot alaposan kihasználva vezette azt (*Sőrés János*, 1887. 71–81.). Négy nagyobb röpirata jelent meg a negyvenes években. 1843-tól a Magyar tudós társaság levelező tagja. 1844-ben hírlapi tevékenysége miatt nem vállalta Szabolcs megye adminisztrátori tisztségét és a helytartótanácsosságot (*Dessewffy Emil* [Pest, 1844. szept. 7.] Májhoz, MOL P90 5/d.). 1844-től 1847-ig a *Budapesti Híradó* vezérszerkesztője volt, és döntő szerepet játszott a Konzervatív Párt megalakításában és működésében. (MOL P90 5/k.). A

kérdés törvényerőre emelését meghiúsították. Ennek az „enyhülésnek” a kormányzat és az ellenzék közötti közvetítői a felsőtábla „újkonzervatív” magnásai, mindenekelőtt Dessewffy Aurél és Apponyi György voltak. Ugyancsak elsősorban ez a csoport tömörült 1841 augusztusától a *Pesti Hírlap* ellenében zászlót bontó konzervatív *Világ* mögé, amelynek jellegét a „fontolva haladók” vezére, Dessewffy Aurél határozta meg.⁸ Halála után, 1842 februárjától a lap elszürkült és csaknem egyidőben azzal, hogy *Kossuth Lajos*nak három és fél esztendő után meg kellett válnia a *Pesti Hírlap* szerkesztésétől és helyét sokban más beállítottságú, ill. korlátozottabb hatóerejű szerkesztők, *Szalay László*, majd *Csengery Antal* foglalták el (és így a liberális ellenzék leghatékonyabb fegyvere hatásától sokat veszített), a konzervatív *Világ* új néven, új gárdával és új szerkesztővel lépett a porondra. 1844. július 2-től *Budapesti Híradó* néven jelent meg Dessewffy Emil vezérlete alatt, és névtelenül publikáló munkatársai között ott találjuk a Magyar tudós társaság jó néhány tagját, így a munkatársak listáján *Szontagh Gusztáv*, a neves filozófiai író nevére bukkanunk; *Schedel (Toldy) Ferenc* a tudományos rovatot vezette, *Császár Ferenc* nemcsak a külföldi könyvek ismertetésére vállalkozott, hanem a lap jellegének kialakításában is fontos szerepe volt, *Nagy Ignác* pedig a fővárosi újdonságokról írt. Közöttük is találunk olyanokat, akik az önkényuralom korában bértollnokokká váltak, és a lap munkatársai közé tartozott a később oly hírhedt *Török János* és a „devalvationalis” rovatot vezető *Vida Károly* is.⁹

forradalom és az önvédelmi háború idején a retrográd erők oldalán állt: 1848 októbere és 1849 júniusa között javaslatokat készített Windischgrätz, majd Bach számára (*Wertheimer Ede, 1915–1916.; Andics Erzsébet, 1952. 59–62, 122–127, 160–167, 172–180, 199–200, 266–275, 392–394; Andics Erzsébet, 1965. 231–233, 245–255, 291–292, 311–312, 333–335.*) és elképzelése nem állott nagyon távol a Haynau által foganatosított „pacifikálás”-tól. A cári intervenciót helyeselte és támogatta. Miután az ötvenes évek elején nyilvánvalóvá vált, hogy az önkényuralom a Schwarzenberg által ökonzervatívnak gúnyolt csoport kívülrékesztésével rendezkedik be, több felségfolyamodványt fogalmazott, amelyekben az 1848 előtti intézmények visszaállítását sürgette, sikertelenül (MOL P90 5/a.; *Szabad György: Az önkényuralom kora (1849–1867) In: Magyarország története 1848–1890 (Főszerk. Kovács Endre, szerk. Katus László) Bp., 1979. 491–494, 652–660, 700–705.*). Tevékenységének fő területe a kultúrpolitika lett: 1855-től az Akadémia elnöke. Részben az ő érdeme a dunaparti akadémiai palota tervezetése és építtetése, az Esterházy-képtár és a könyvtár megszervezése a hatvanas években. Ugyanakkor nem kis felelősség terheli Toldy Ferencel együtt a Magyar tudós társaság akadémivá (konzervatív testületté) válásában. Elnöki tiszttét a források tanúsága szerint a konzervatív pozíciószerezés és illúziókeltés érdekében kamatoztatta. A konzervatív csoport ideológusaként és egyik vezéregyéniségként egészen 1866 januárjában bekövetkezett haláláig komoly szerepe volt a kiegyezés kezdeményezésében. Ő fogalmazta az 1860 októberi diploma alapmunkálatát. (*Szabad György: Forradalom és kiegyezés válságútján (1860–61) Bp., 1967. 69–70, 73.*). Egész életpályája, szerepvállalásai és csoportkapcsolódásai feldolgozást igényelnek.

⁸ *Wirkner Lajos, 1879. 93–185., Horváth Mihály, 1886. II. k. 34–190. Szögyény-Marich László, 1903. I. k. 18–21, 103–112.; Andics Erzsébet, 1975. 109–130., Varga János, 1977. 5–7.*

⁹ *Horváth Mihály, 1886. III. k. 3–48.; „Szontagh (Gusztáv), Stuller, Nagy Ignác, Ney, Szenyvey (Szenyey József), Gall, Veber, Györy, Vállas (Antal?), Lukáts, Schedel (Ferenc), Török (János), Császár (Ferenc).” Ez a Dessewffy Emil kézírásával írt névsor valószínűleg a *Budapesti Híradó* munkatársait sorolja fel. Ugyancsak a *Budapesti Híradó*val kapcsolatos iratok, levelek között található egyebek között Raksányi Imre 1844. május 26-ról datált levele, amelyben a külföldi tudósítások német lapokból történő kivonatára, fordítására és magyarozatára vállalkozik, Császár Ferenc névtelen és datálatlan elaborátuma és egy ugyancsak datálatlan és névtelen *Hírlapterv*, feltehetően Schedel Ferenc tollából. Igen tanulságos egy kiolvashatatlan aláírású arisztokrata Dessewffyhez írt (szintén datálatlan, de valószínűleg 1844 tavasz végén vagy nyár elején Budán kelt) levele a konzervatív*

A lap megújulása nem volt független az 1843–44-es országgyűlés utáni konzervatív offenzívától, annak egyik eleme volt. Miután a felsőtábla konzervatív többsége az országgyűlésen a legtöbb újítást visszavetette, mind az ellenzéki liberálisok, mind a konzervatívok támadásba lendültek és a két tábor közül – hatalmi súlya miatt – a konzervatív irányzat került fölénybe.¹⁰

Pár héttel az országgyűlés bezárása után Apponyi György gróf Magyarország, *Jósika Samu* gróf Erdély alkancellárja lett. 1844 nyarán pedig nemcsak a *Pesti Hírlap* vált színtelenebbé s a *Budapesti Híradó* alakult *Világ* ifjodott meg. Az egykori *Hazai és külföldi tudósítások* most *Nemzeti Újság* néven, immár *Lipthay Sándor* kanonok vezérlete alatt szintén a konzervatívok mellett tört lándzsát. És az új esztendő meghozta az új kormányrendszer első fontos intézkedését: az adminisztrátori rendszer bevezetését. Az ellenzéki politikai szervezkedés fő fészkeire, a megyékre kívánt a kormányzat csapást mérni, mégpedig úgy, hogy a megyerendszer elmaradott állapotára és szakszerűtlen vezetésére hivatkozva felülről függő főispáni helytartókat nevezett ki. Ezek feladata az volt, hogy visszaszorítsák a kormányzat ellenfeleit és kormánypárti többséget teremtsenek a megyékben, ezzel segítve elő az összehívandó 1847–48-as országgyűlés kormánypárti többségének kialakítását. Minthogy eszközeiket sem a szokásjog, sem erkölcsi megfontolás, sem a demokratikus kontroll lehetősége nem korlátozta, a rendelkezés nem volt eredménytelen. Az ország politikai közvéleményét tehát 1845 és 1847 között nem alaptalanul hozta lázba a kormányzat támadása a megyékben.¹¹ Nemcsak a megyerendszert elvi okokból támadó centralista *Pesti Hírlap* gyakorolt önmérsékletet s fordult szembe a rendi alkotmányosságot támadó intézkedés következményeivel. Az ellenzék ugyan jórészt csak külföldön és késve tudta publikálni – a cenzúra miatt – álláspontját, a megyei gyűlések mégis hangosak voltak (s legkivált Pest megye köz- és kisgyűlései) a Kossuth által találóan „Kreishauptmann-System”-nek nevezett adminisztrátori rendszer elleni tiltakozásoktól. A konzervatív lapok pedig a hazai és horvátországi kormánytámadás igazolásával voltak tele.¹²

publicisztika szükségességéről: „Auch dir Stelle ich ein günstiges prognostikon denn ich hoffe, du wirst deinen Blatte eine Kräftige Führung geben; Keine Schönterey mit keiner Parthey! denn sie macht farblos. Keine Nachbeterey – Keine Transactionen – Kein juste milieu – Nichts als die leidige Wahrheit! – formellen Constitutionalism? wohin führt er? was ist er als reine Illusion? Radical Reformen à la bonne heure! wann es fult u. Umstände Zeit und Sitten des Volkes sie fordern und Nota bene der Boden bereitet ist – aber nur dann!” MOL P90 5/b.; Schedel és Dessewffy kapcsolatáról: MTAKK Tört 2° 11., Tört 4° 34, M. Irod. Lev. 2° 4.; Arról, hogy Vida Károly a *Budapesti Híradó* munkatársa volt: *Kemény Zsigmond, 1846.* 158, 175.; Az önkényuralom korabeli bértollnokokról: *György Szabad, Hungarian Political Trends between the Revolution and the Compromise (1849–1867)* (tr. by Éva Pálmai) Bp., 1977. 37–38.

¹⁰ Horváth Mihály, 1886. III. k. 2–103.; *Andics Erzsébet, 1975.* 209–216.

¹¹ Szőgyény-Marich László, 1903. I. k. 25–40; Horváth Mihály, 1886. III. k. 46–97.; *Andics Erzsébet, 1975.* 217–224.

¹² Horváth Mihály, 1886. III. k. 57–81, 104–111., *Andics Erzsébet, 1975.* 260–269.; (*Dessewffy Emil*.) Visszapillantás a múlt országgyűlés óta lefolyt időszakra BH 1846. jan. 2. 5–6, (*Dessewffy Emil*.) Merítsünk, mennyire lehet, mindentől tanulságot BH 1846. febr. 13. 101–102, Ne zavarjuk egybe, minek elkülönözöttek lehet csak épségben fennállani BH 1846. febr. 15. 105–106, Mi körül forog tulajdonkép a vita? BH 1846. febr. 17. 109., Szokjunk el némi öröklött balfogalmaktól BH 1846. febr. 24. 125, Még egy szó azokról, miktől elszoknunk kellene BH 1846. márc. 6. 149–150, A reform conservatív modora BH 1846. márc. 8. 153, Akadályok, nehézségek, eredmények. BH 1846. márc. 13. 165; (*Dessewffy Emil*.) Némi tájékoztatás a horvát ügyekben. BH 1845. nov. 16. 323–324;

A politikai küzdelem másik akut vitatárgya az ország gazdasági függőségével volt kapcsolatos. A liberálisok a hazai polgárosodást – egyéb eszközök híján – mindenekelőtt társadalmi úton próbálták erősíteni. A Védegylet és a Gyáralapító Társaság a hazai iparosodás fellendítésére volt hivatva, az önálló külkereskedelmet közvetlenül a vukovár–fiumei vasútvonal kiépítése segítette volna (ha a konzervatívok és a kormányzat nem akadályozzák meg).

Szabad kereskedelem vagy védővám, a belső piaci monopólium megszüntetése és szabad partnerválasztás, a feudális kötöttségek felszámolása (a földesúr–jobbágy viszony felszámolása, a közteherviselés bevezetése és a külföldi tőke beáramlásának előmozdítása), – ezek voltak az ellenzéki liberális gazdaságpolitika fő tételei. A konzervatívok ezek közül a védővámot összefüggéseiből kiszakítva és eltorzítva bírálták és az ellenzéki gazdaságpolitika többi elemét általánosságban tartva, pusztá verbalitássá degradálva kisajátították.¹³

Mind a két (tehát a megyei irányítással és a gazdaságpolitikával kapcsolatos) vita mögött három alapkérdés húzódott meg: a feudális alapviszony (a földesúr–jobbágy viszony) kérdése, a közteherviselés (azaz: a nemesi adómentesség felszámolása) és az államberendezkedés jellegének, a hatalom humanizálásának, demokratizálásának a kérdése. Mindegyik a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet mibenlétének és mikéntjének meghatározó kérdése volt.

II. 2. A nemzet-értelmezés és kontextusa

Dessewffy Emil írta 1841-ben: „Vannak, kik a’ mostaninál szélesebb alpra akarják állítani a’ helyhatósági rendszert, mind megyékben mind városokban, kik a’ törvényhozásban is képviselés útján befolyást akarnak engedni azon osztályoknak, mellyek abból ki voltak zárva, és magam is azokhoz tartozom, kik a’ jövődőrül melázni szeretvén, jól

(Névtelen.) A horvát bonyodalmak BH 1846. jan. 11. 25–26, 1846. jan. 13. 29, 1846. jan. 16. 37–38, 1846. jan. 18. 41, 1846. febr. 3. 77–78, 1846. febr. 5. 81–82., (Névtelen.) Néhány szó a horvát ügyekről BH 1847. ápr. 4. 225–226.; (Lipthay Sándor:) Előszó programmunkhoz. NU 1846. jan. 1. 1., 1846. jan. 2. 5–6, (Lipthay Sándor:) Politikai program NU 1846. jún. 18. 377–378, 1846. jún. 21. 385., 1846. jún. 25. 393–394, 1846. jún. 30. 405, 1846. júl. 2. 409, 1846. júl. 10. 429, 1846. júl. 14. 437–438, (Lipthay Sándor:) A conservatív ügy körüli közvetlen teendők NU 1846. okt. 8. 633, 1846. okt. 11. 641–642, 1846. okt. 15. 649–650, 1846. okt. 20. 661–662, 1846. okt. 23. 669–670.; Lipthay Sándor: Az ellenzék sérelmei. A részek visszakapcsolása, a horvát ügy és a honti sérelem érdemében. Pesten, 1847.: *Deregnyei, 1847.* 839–841, 846–849, 863–866.

¹³ Horváth Mihály, 1886. 5–11, 53–57, 113–126, 130–148; Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről. Bp., 1971. Szabad György felszólalása. 92–93, *Andics Erzsébet, 1975.* 143–198., *Szabad György, 1977.* 84–96.; (Névtelen.) A műipar philosophiája BH 1845. dec. 19. 399, 1845. dec. 21. 403, 1845. dec. 23. 407., *Dessewffy Emil, 1842, Dessewffy Emil, 1843., Dessewffy Emil, 1844., Dessewffy Emil, 1847.; Dessewffy Emil, 1847/a.*; (Névtelen.) A’ B. P. Híradó, Hetilap és mi a’ vámügyben PH 1846. júl. 2. 443, A’ B–P. Híradó nemzetgazdái PH 1846. nov. 13. 321, A’ B. P. Híradó’s a’ magyar kereskedelmi társaság PH 1846. nov. 15. 325., A’ B. P. Híradó’ financiája PH 1847. júl. 8. 17, 1847. júl. 9. 21, 1847. júl. 11. 25, 1847. júl. 13. 29, 1847. aug. 31. 143., Financziális taktika PH 1847. szept. 5. 155.; (Névtelen.) Ne ámítsunk H 1846. máj. 26. 711–715, Pártok országgazdászati kérdéseinkben H 1846. júl. 10. 911–923, Industrializmus és a negatio emberei H 1846. okt. 23. 1399–1402., Nevezzük nevén a gyermeket H 1846. dec. 1. 1575–1579; *Kossuth Lajos: A teendők legfőbbike* H 1846. júl. 28. 999–1003., *Kossuth Lajos: Adó* H 1846. dec. 15. 1639–1644.

látják, hogy mind ezek ezen szóban, 'haladás' következetesen bennfoglaltatnak. Véleményem szerint közelget az üdő, midőn azon béfolyást, mellyet most megyéinkben szegénység és műveletlenség, városainkban pedig egyedárúság gyakorlanak municipalis és ez által országos dolgainkra, mérsékelni fog kellenünk, és kérdem, mikép fogjuk azt tekinteni, mint ha önállóbb vagyonság és értelmességnek engedünk hatást, mintegy ellensúlyul szolgálandót a' kiváltságnak, melly pusztán áll már igen gyakran, és az értelem 'és vagyon' garantiái által nem támogattatik? De a' melly arányban a' szabadságot terjesztjük, ugyan abban fog kelleni a' Rend biztosítékairól is gondoskodnunk. Mert pillantsunk egy kissé a' jövődőbe, és gondoljuk magunkat bele azon üdőbe, midőn a' politikai béfolyású sokaság, mellyet eddig sem tudtunk kormányozni, számra nézve megszorítva, érdekekre nézve pedig még különbözőbb leend mint most, – midőn még több ember fog közügyek felett tanácskozni – a' törvényeket még több fogja magyarázni – a' felelet terhe még többekre fog oszlani, mint most – midőn egy kifejtettebb és szélesebb alapon nyugvó collegiális rendszerben a' vis inertiae még erősebb támaszokra fog találni – midőn a' társasági viszonyok a' népesedés' szaporodásával, az ipar gyarapultával még bonyolódottabbak, az igazgatási mozgony pedig még lassúbb és ügytelenebb mozgású leend, mint most – gondoljuk magunkat bele ezen helyzetbe, és kérdem ha elébb törvényeink' végrehajtását nem biztosítottuk, lehet e arra számolnunk, hogy azok meg fognak tartatni? . . . A' feladás . . . megfejtéséhez minden nemzetek csak a' kifejtés' hármas nemeinek egy időben és összehangzásban történt alkalmazása által jutottak el, nemzeti, értelmi és ipari kifejtés által.”¹⁴

Hogyan függ össze a nemzeti fejlődés, a szellemi emelkedés és az ipari haladás? Amire irányulnak, az a nemzeti organizmus egységeinek erősítése, amely – Dessewffy értelmezése szerint – nem valakinek, valamelyik résznek a rovását célozza, hanem mindegyiket olyan módon gazdagítja, hogy attól az egész nemzet erősödjön. Nyilvánvaló az is, hogy a végrehajtó hatalom hatékonysága a végrehajtás garanciája, az viszont a vagyon, az értelmesség és a függetlenség által biztosított politikai judicium létén és létrehozatalán alapul. Maga a nemzet viszont ehhez az ítélőképességhez van kötve, vagyis a vagyon és az értelem által szavatolt nagykorúsághoz, nemzeti kötődéshez. Ez viszont nemlegesen meghatározott: nem hordozzák a helyhatóságok (mert partikuláris érdekeiket a nemzet egészé elé helyezik), nem a vagyontalan nemesek, a polgárok és a parasztok, a végrehajtó hatalom pedig nem vállalta a kezdeményezés feladatát. Következésképp a végrehajtó hatalomnak kezdeményeznie kell, a vagyonos nemesség feladata pedig, hogy gyakorolja a lojalitás és egység által lehetővé váló befolyást, a többieknek pedig fel kell zárkózniuk saját feladataikhoz, kinek-kinek a magáéhoz. Mindezt egy elvont, az alkotórészek fölé emelt nemzeti entitás, egy közelebbről nem tisztázott tartalmú organizmus feltételezése alapozza meg. Ennek és alkotórészeinek viszonya ugyancsak homályban hagyott.

1846. június 19-én a *Budapesti Híradó*ban így írt *Dessewffy Emil*: „. . . csupán azért vagyok politikai nézeteimből arisztokrata, mert történetesen Magyarországon születtem, ahol nem csupán alkotmányi, hanem a mi sokkal több fontosságú, nemzetiségi érdekek kívánja, hogy fennmaradjon az arisztokratia. Az én okoskodásom e tekintetben igen egyszerű: mint elvitázhatatlan tényt állítom, hogy az alkotmányhoz 's magyar nemzetiséghez ragaszkodás, és azon anyagi és szellemi képesség, ezen értelemnek és hűségnek

¹⁴ *Dessewffy Emil, 1842. 11–13, 41.*

gyakorlati nyomatékot adni, a jelen pillanatban, daczára minden elkorcsosulásnak és fonákságnak, egyéb néposztályok felett leginkább a nemességben (aristokratia alatt mindig a nemesség összegét értem) van kifejlődve, 's benne létezik legnagyobb elevenségben. Nem szabad és nem kell tehát az illy osztály alá vágni a fát. Minden olly változtatás, melly ezen nyomaték erejéből bármit is elvesz, *rossz, mert radicalis*, azaz a haza szebb jövődjöje lehetőségének gyökerét, alapját támadja meg 's olly valamit csökkent, a nélkül hogy a hiányt pótolni tudná, minek soha sem lehet elég nagy mennyiségben létezni; ellenben minden olly változtatás, melly ezen nyomaték erejét fentartja, már *jó, mert conservativ: még jobb* ha ezen nyomaték erejét növeli, mert olly valamit öregbit, minek soha sem lehet elég nagy mennyiségben létezni: *legjobb* pedig, ha fentartás mellett más és hasonló tulajdonu nyomatékokat is teremt, vagy ha már léteznek, működésre ébreszt, *mert* már ekkor *progressive conservativ* egyszersmind. Így például a városok ollyan rendezése, melly a nemesség jelen nyomatékát paralysálná *rossz, mert radicalis*, ollyan rendezés ellenben, melly ezen nyomatékot fenntartva, hason tulajdonú újakat ébreszt működésre, *legjobb, mert progressive conservativ*. A nemesség részesülésének a közterhekben, nem az lesz malasztja, hogy gyengülni fog a nemesség és e körülmény által segítve fog felülkerelkedni a demokratiai elem, 's az aristokratiainak nyakára hágni — hanem épen az lesz malasztja, ha okos egymásutánnal és fokozatokban történik, hogy öregbedni fognak a nemesség nyomatéka és vele az alkotmány és nemzetiség fennmaradásának garantiái, mellyeknek épsége mellett a demokratiai elemnek kellő nyomatékra vergődése, és nem romokra feneklése, hanem életerős elemektől környezetteni helytfoglalása az alkotmányban, a jelen század iránya mellett, kimaradhatatlan . . . A nemesség fentebbi tulajdonaiban találok én fel annak conservativ (fentartó) jellemét, és ezen jellemnél fogva tartom becsben az aristokrátiát, mint politikai institutiót alkotmányunkban, és ezért kívánom fennmaradását látni. *Hitem az:* hogy a nemesség ezen tulajdonaiból veszteni nem [fog], és ezen alapul *reményem*, hogy mint institutio sem fog feleslegessé válni, bárha a forma, melly által nyilatkozandik ezen elem életműködése, idővel tetemesen módosulni fog is . . . Fentartó elemet keresek a nemességben — 's mig megtalálom, addig, szeretem, — ha meg nem találom többé, akkor vége minden sympathiámnak iránta, mint politikai tényező iránt. Jól tudom én, hogy a nemesség körén kívül is lehet már fentartó elemet találni, és ezért az illyet örömet is karolom fel, a hol találok . . . Aristokratia alatt soha sem értem a mágnási és gazdag nemesi rendet. Ezen classist ismerem, mert benne születtem hibámon kívül, 's épen azért politikai sympathiám iránta még mindig igen csekély, mert noha van a javulásnak ittott jelensége de korántsem elegendő; magyarosodása nem halad úgy, mint haladnia kellene, és a közügyek iránti közönyösség, nagy részben még mindig tart. Ezek sajnálatos állapotok — de azért 'él magyar, áll Buda még!' ”¹⁵

Ha elvonatkoztatunk attól az ellentmondástól, hogy a nemzetfenntartó osztály nem tartja fenn a nemzetet, látható, hogy Dessewffy a „populus Verbőczianus” a nemesi nemzet feudális (és azon belül: arisztokrata) értelmezését fejtegette a fenti idézetben. S nem is akármilyen összefüggésben. Már az 1843-ban névtelenül publikált röpiratában felbukkant az a két elem (ekkor még egymástól függetlenül), amelyet 1845-ben írt cikkeiben

¹⁵ (Vida Károly? :) Egy plebejus levelei gróf Dessewffy Emilhez I. (Dessewffy Emil megjegyzései) BH 1846. jún. 19. 413.

egymásra vonatkoztatott, nevezetesen: a nemzetiségi kérdés és a birodalmi kapcsolat.¹⁶ Ezekhez járult kormány és ellenzék egymáshoz való viszonyának és mibenlétének – szintén nem előzmények nélküli – sajátos értelmezése. Ezek voltak azok az elemek, amelyek a polgárosodás interpretációjával együtt a nemzet-felfogás kontextusát meghatározták.

Parlagi eszmék, igénytelen nézetek, szerénytelen tervek a' függő kérdések 's az országgyűlése körül című (az 1843–44-es országgyűlést befolyásolni szándékozó) röpiratában még úgy fogalmazta meg a nemzetiségi kérdést, hogy Magyarországon, ahol különböző nemzetiségek élnek együtt s ahol a nem-magyarok száma felülmúlja a magyarokat, nem a nemzeti egységesítés, hanem a magyar nyelv törvénykezési és közigazgatási nyelvvé emelése és a felső társadalmi osztályok közötti meghonosítása a feladat – ami közhely volt s azt jelezte, hogy most már a konzervatív arisztokrácia is elfogadta a latin helyett a magyar nyelv államnyelvvé tételét, s így az országgyűlésen törvénybe is iktatták.¹⁷ Az viszont annál sajátosabb, ahogy a birodalmi kapcsolatot értelmezte. A magyarság gazdasági érdekeit és lehetőségeit az a kapcsolat határozza meg – fejtegette Dessewffy Emil –, amely a birodalommal egybefűzi. Ettől viszont éppoly kevésbé kell félteni nemzeti-ségünket – írta –, mint „természetes és egyetlen szövetségesünktől”, a német nemzettől, attól tudniillik, amelytől – szerinte – művelődésünket átvettük. Ezek a fejtegetések a vámkérdés kapcsán kerültek papírra, bizonyítandó, hogy az önálló magyar kereskedelem-politika ábránd s hogy a német vámszövetség nem fenyegeti gazdasági érdekeinket és nemzeti létünket. Nem germanizálna a német vámszövetség – állította –, hiszen ha Ausztria belépne abba, meghatározná a vámszövetséget. Ausztria pedig soknemzetiségű birodalom és nem germanizál.¹⁸ Ez az érv abban az időszakban, amikor Kübeck gazdaság-politikai koncepciója jegyében még vasútra sem adtak állami pénzt Magyarországnak, annak, amelynek egyedül volt alkotmányos – ugyan rendi, de a reformellenzék által polgárosítani kívánt – törvényhozása a birodalomban és amelynek gazdasági súlyát ezért is minden eszközzel igyekeztek csökkenteni s ahol még a germanizálás emlékeit sem feledték el teljesen, nem lehetett túlságosan meggyőző a kortársak számára. Dessewffy szerint az is vaklárma, hogy a Zollverein miatt lehetetlenné válna a magyar középrend keletkezése, hiszen szerinte annak kialakulását nem akadályozta a birodalmi kapcsolat, és a hazai középosztály mindaddig nem alakulhat ki, amíg Magyarország külföldi tőkére és (mai kifejezéssel:) szellemi kapacitásra szorul. A vámszövetségben való részvétel nagyobb anyagi jólétet biztosítana, ami viszont elősegítené a középrend létrejöttét.¹⁹ Gazdasági kérdésben tehát a főleg gazdasági témákkal foglalkozó Dessewffy Emil legfontosabb érve politikai, méghozzá historizált változatban, a nyilvánvaló tényekkel ellentétben, a jámbor hitre apellálva. Később, a liberális tábor nagy gazdasági kezdeményezései idején ez valamennyit változott, változtatni kellett rajta. Az országgyűlés legfontosabb feladata „polgárosítani a' magyar nemest valódilag”, azaz kiemelni ama' barbarus szokásából, miszerint ő törvénynek és felsőségeknek engedelmesskedni, és közczélokra rendszeren, 's a' szükséghez mérve fizetni nem kíván, nem gondolván

¹⁶ Dessewffy Emil, 1843. 25–26, 54, 57, (Dessewffy Emil:) Mikép lehet magunkon igazítanunk BH 1845. júl. 17. 37, Lehetne-é rajtunk igazítani BH 1845. júl. 18. 41.

¹⁷ Vö. Dessewffy Emil, 1843. 25–26.

¹⁸ Dessewffy Emil, 1843. 52–53, 54, 57, 65–66.

¹⁹ Dessewffy Emil, 1843. 65–66.

meg, hogy míg ez így marad, őt csak a' félig polgárosodott nemzetekhez lehet számítani . . . a' magyar municipalis szerkezet, eredetileg, szellemében *keleti* institutio [melynek lényegesen meg kell változnia], hogy a *nyugati* állapotokkal összeférjen. A' mi tépelődésünk, rángatózásunk ugyanis nem egyéb, mint azon fájdalmas operatio, mellyen keresztül megy keleti typusunk, és sajátságunk, midőn a' nyugati civilisatio' kelleikeivel összeolvadni kényszerítetik. Ezen összeolvastási processzusban a' megye . . . az a' amisiatiós kemence." ²⁰ Az *Alföldi levelek*ben fejtegetett korszerűsítési igény fogalmazódik át, sokban emlékeztetve *A kelet népe* gondolatmenetére: a polgárosodás elkerülhetetlen, de annak úgy kell végbemennie, hogy a nemzet jellege ne vesszen el, csak a szükséges mértékig alkalmazkodjon a körülményekhez. A birodalmi kapcsolatot maximálisan figyelembe vevő Dessewffy polgárosító javaslatai viszont vagy túl általánosak, vagy túl kisszerűek voltak. A kinevezett főfelügyelők által irányított királyi városok képvisellete az országgyűlésen, iskolaügy, közigazgatási reform, közlekedési reform (első-sorban kőutak építése), „közteherviselés” (a nemesség adózása, de csak megyei célokra), hitelintézetek létesítése, biztos birtokviszonyok, vízszabályozás és biztos külkereskedelmi viszonyok – ezek voltak azok (nagyrészt elvontságban tartott) megvalósíthatónak ítélt reformtémák, amelyeket az ábrándozónak minősített ellenzékkel szembeállított, s amelyek nagy részének tartalmát és jellegét a későbbi írások alapján tudjuk majd értelmezni. ²¹

II. 3. A kontextus közelről: alternatívát meghatározó konstrukciók

Már 1844 nyarán, tehát akkor, amikor a *Budapesti Híradó* megindult, azonnal jelentkezett az önmeghatározás nehézsége, egy olyan fogalmi zavar, amely a konzervatív pozíció „haladást igénlő” specifikus tartalmának megjelölésével volt kapcsolatban. A liberálisoknak arra a megjegyzésére, hogy a konzervatív lap elvi álláspontja – enyhén szólva – nem világos, Dessewffy eleinte a municipalizmus (partikularizmus) – egységes nemzet (állam), anarchia–rend, külföldi téveszmék – hazai szükségletek ellentétpárjaival jelölte (igen elvontan) a liberális-konzervatív ellentétet. ²² Mikor nyilvánvaló lett, hogy noha a centralista csoport orgánumává alakított *Pesti Hírlap* megyeellenes, ugyanakkor a liberális ellenzéki tábor valamennyi irányzata erősen szembenáll a konzervatívokkal és a parlamentáris kormányzat és a népképviselati megye eszméje egyaránt szembeszegeztetett velük, újabb átértelmezésre kényszerült a konzervatív publicisztika. Röviddel a lap megindulása után fejtette ki a *Budapesti Híradó* egyik cikkírója, hogy míg régen az „Extra Hungariam non est vita” provincializmusa volt a legfőbb téveszme, most az „elméletek zsarnoksága”, a külföldi példák és tanok megfontolatlan alkalmazásának sznob vágya fenyeget a leginkább. A megyei mindenhatóság idolumát a törvényhozás egy részének mindenhatóságába vetett hit váltotta fel a *Pesti Hírlap*nál, amely alkotmányellenes és partikuláris, hiszen kirekeszti a rész kedvéért az egészet, az egyik alkotmányos tényező kedvéért a többi, az alsótáblát részesíti előnyben az uralkodó, a felsőtábla és az alsótábla hármassága

²⁰ Dessewffy Emil, 1843. 90.

²¹ Dessewffy Emil, 1843. 71, 81.

²² (Dessewffy Emil:) Megyei zavarok BH 1844. júl. 2. 1., (Dessewffy Emil:) Tájékoztásul BH 1844. aug. 27. 141–142.

által alkotott törvényhozás egészével szemben.²³ Ez a feudális alkotmányosságot polgáriként feltüntető érv már Dessewffy Aurélnál is nagy szerepet játszott, csakúgy mint a vagyon, értelmesség és függetlenség által garantált politikai ítélőképesség meglétéhez kötött jogkiterjesztés tétele.²⁴ S bár az ellenfél megbélyegzése változatlan erővel (némi – a *Pesti Hírlap*beli szerkesztőváltáshoz kapcsolódó – szünet után) folyt tovább, csak partikuláris és elvont dolgokat tudhatott meg a *Budapesti Híradó* olvasója a konzervatív álláspont lényegéről, azt is főleg nemlegesén; a konzervatív reform mibenlétéről és biztosítékairól pedig annyit sem. Verbalítások és szűk pragmatikus álláspontok után 1845 áprilisa és szeptembere között írt cikksorozatában, majd 1846 májusi cikkében próbálta ezt megfogalmazni Dessewffy Emil, nevezetesen kormány és ellenzék sajátos értelmezése révén, illetve a birodalmi kapcsolat és a nemzetiségi kérdés összekapcsolása által.²⁵ Ezekre alapozta a konzervatív reform és az ellenzék közötti különbség meghatározását. Ezek viszont már olyan konstrukciók, amelyek legfontosabb elemei továbbéltek és nemcsak a konzervatív konferenciák programjaiban, hanem fontos tudatformáló elemekké váltak az önkényuralom és a dualizmus korában, nem kis jelentésváltozással, s a két világháború közötti időszakban a hivatalos tudomány pecsétje hitelesítette őket. Korábbi [a helyhatóságok és a végrehajtó hatalom, partikularizmus és egyetemesség, anarchia és szakszerűség, utópia és valóság] szembeállításait emelte át egy más összefüggésbe, amelynek minden eleme jelen volt ugyan a korabeli publicisztikában, mégis fontos jelentésváltozást kaptak azáltal, ahogy a konzervatívok vezérpublicistája egymásra vonatkoztatta őket. A magyar alkotmányosság minden értelemben kisebbségben van – érvelt az, aki néhány hónappal korábban (a horvátországi, felülről irányított, magyarellenes, jogsértő választások kapcsán) az ellenzékét nacionalizmussal vádolta –, hiszen néhány százezer kiváltságos előjogainak összessége, s ráadásul a nem-magyar ajkú lakosság többségben van a magyarral szemben. Minthogy a kormány – szerintük – még mindig többet tett a tömegekért, mint a nemesség, azok jóindulatára az utóbbi nem számíthat. Annál inkább kell bízni a kormányban, hiszen csak az biztosíthatja, hogy a magyar nemzetiség békében erősödhessen és terjeszkedhessen. A magyarság tehát csak a kormányzat jóindulatával a háta mögött létezhet s válhat nemzetté. Akik ezt nem értik meg, a pusztulásnak teszik ki a nemzetet. Az ellenzék pedig most is, amikor a kormányzat semmilyen módon nem fenyegeti a nemzet jogait, sőt reformhajlandóságának is számos jelét adta, régi serelmi politikáját folytatja és abban érdekelt, hogy a politikai mechanizmusok ne működjenek normálisan. Teheti, hiszen az alsótáblán többségben van és tömegbázisa, az ifjúság, éppen ezt várja tőle. Ez az „ujjhúzási politika” lehetetlenné tesz minden reformot és a nemzet életét fenyegeti. Ezért a konzervatívoknak az a kötelessége, hogy a kormányt, amennyiben az betartja az alkotmányosságot, támogassak és az ellenzékét kisebbségbe szorítsák.²⁶

²³ (Dessewffy Emil:) Akadozó előmenetelünk néhány oka BH 1844. szept. 3. 157, (Dessewffy Emil:) Néhány szó a felkapott újnémetű izgatás tárgyában BH 1844. szept. 15. 187–188; (Névtelen:) Az elméletek zsarnokoskodása BH 1844. júl. 23. 55.

²⁴ (Névtelen:) Néhány eszme az „ultima differentia” megértéséhez BH 1844. júl. 21. 50.

²⁵ (Dessewffy Emil:) Nézzünk szét a teendők között BH 1845. ápr. 17. 257, 1845. ápr. 20. 265, 1845. máj. 2. 295, 1845. jún. 6. 377, 1845. jún. 20. 413, 1845. aug. 31. 143, 1845. szept. 2. 147; (Dessewffy Emil:) Legyünk őszinték BH 1846. máj. 1. 291, 1846. máj. 8. 311–312, 1846. máj. 12. 318–320, 1846. máj. 15. 327, 1846. máj. 22. 347, 1846. máj. 24. 351, 1846. máj. 31. 369–370.

²⁶ (Dessewffy Emil:) Legyünk őszinték BH 1846. máj. 8. 311–312.

Mivel az ellenzék mindenféle kormányzást beidegződései miatt opponál, nem mérhető nyugat-európai mércével (noha egyebütt éppen annak másolásával vádolja), hiszen nem fogadja el a politikai működés alapszabályát, az alkotmányosságot s ezért mérsékletre, ehhez pedig minoritásba kell szorítani – rekonstruálhatjuk Dessewffynek a reformellenzéki politika lényegét torzító, sőt egyenesen rágalmozó gondolatmenetét. Kuruckodás és birodalmi kapcsolat, nemzetvesztés és „Rend” az a polarizáció, amelyhez szorosan kapcsolódik polgárosodás és nemzet viszonyának értelmezése, amely viszont a konzervatív reform mibenlétét határolja körül. Dessewffy szinonimái a konzervatív reformra: „reformi politika” (szemben az „ujjhúzási politikával”), „gyakorlati politika” (az „utopiális politikával” szemben), „fokozatossági politika” (amelyet az „ugrási politikával” állít szembe) s végül a „tethazafiság politikája” (a „szájhazafisággal” szemben).²⁷ A szinonimák egyúttal attribútumok is: ezek a fő jellemzői a konzervatív reformnak. Ismétszak az a világos, hogy mi nem, az viszont továbbra is homályos, hogy konkrétan mi. Mégis az elemek összeállítása alternatívákat fogalmaz: a birodalmi kapcsolat „becsületes” vállalása vagy a nemzetiségekkel szembeni konfliktus (nemzethalál), a „Rend” által biztosított haladás vagy nemzetvesztő anarchia. S ha ez is sokban emlékeztet Széchenyi 1840-es évekbeli írásaira, különösen *A kelet népére* és a *Politikai programtörvényekre*, s ha tudjuk azt is, hogy az 1841–42-es konzervatív publicisztikában már jelen volt ez a szembeállítás, mégis több szempontból nevezetes Dessewffy Emil konstruáló eljárása. Elsősorban amiatt, mivel a nemzeti alkotmány védőjének, a nemzet érdekei érvényesítőjének és jövője biztosítójának szerepéből fogalmazza a konzervatív offenzíva ideológusa „saját” álláspontját s az eklektikus elemek újbóli összeillesztése politikai offenzíva kísérőjelensége. A konstrukció tehát a kormányzat legitimitásának (s ezen belül egyedül hivatott reformeri szerepének) igazolása. Nyilvánvaló az is, hogy a nemesség polgárosító funkciójának, nemzetmegőrző szerepének (amely szintén közhely volt a korabeli publicisztikában) sajátosan antidemokratikus értelmezése társult a kormányzat reformeri szerepének tételéhez. Ez viszont azt is jelentette, hogy a polgárosodást Dessewffy nem elvileg tagadta, hanem szerette volna kisajátítani az elháríthatatlan folyamatot és ezt ideologizálta. A későbbiekben újra- és újrafogalmazott konstrukciók viszont múltba vetített normává alakultak, persze nem az 1848–49-ben kompromittálódott konzervatívokhoz (s köztük Dessewffy Emilhez) kapcsolva, hanem a korán elhunyt Dessewffy Aurél és mindenekelőtt a torzítva eszményített Széchenyi alakjához kötve.

II. 4. A konzervatív reform mibenléte

Mik a kívánatos reformok és milyen célt kell hogy szolgáljanak? A liberálisok gazdasági kezdeményezéseit kíméletlenül támadó konzervatív vezérszerkesztő 1847-ben két röpiratban is foglalkozott ezekkel, azokban, amelyekben a *Budapesti Híradó*ban megjelent (a tárgyra vonatkozó) cikkei egy részét gyűjtötte egybe.²⁸ *A magyar vám és*

²⁷ „S ugyan minek kell hát történni, hogy a jövő országgyűlésen, különbözőleg az 1843/4-ikétől, üdvös eredményeknek’ s lényeges reformi előlépésekkel örvendhessünk? . . . mindenekelőtt a *reformi politikának győzni kell az ujjhúzási politika felett*. . . Győzni kell másodsor a *gyakorlati politikának az utopiális politika felett*. . . Győzni kell továbbá az O’Connell-féle *fokozatossági politikának az ugrási politika felett*. . . Győzni kell végre a *tethazafiság politikájának a szájhazafisági politika felett*.” BH 1846. máj. 8. 311.

²⁸ *Dessewffy Emil, 1847., Dessewffy Emil, 1847/a.* (vö. még: *Dessewffy Emil, 1844.*).

kereskedési ügy és annak végeligazítási módja című röpiratában szinte a kiegészítés előképét rajzolta meg gazdasági szempontból. Az a liberális elképzelés – fejtegette –, amely védvámral kívánna a magyar iparfejlődést segíteni, gazdaságilag és politikailag egyaránt elhibázott helyzetértékelésen alapul. Gazdaságilag ugyanis a magyar ipar még nincs olyan szinten, hogy védeni lehetne és a 10%-os vám nem is felelne meg a célnak, politikailag pedig egyszerűen lehetetlen a kivitele, mivel a birodalmi kapcsolatok kizárják a védvám bevezetését: Magyarország és az ausztriai örökös tartományok uralkodója és kormánya ugyanis azonos. Elsősorban azért nem lehet bevezetni a Magyarországot védő vámrendszert, mert hazánk része az egész birodalomnak, amelytől csak törvényhozásban és közigazgatásban különbözik. Ebből viszont az következik, hogy a birodalom két része között legyen szabad, vámmentes a kereskedelem.²⁹ (A kettős vámrendszer tudniillik már megtette a magáét: az örökös tartományokbeli ipar már olyan előnyre tett szert, hogy vámok nélkül is uralhatta a piacot, de csak elzárva Magyarországot a jóval fejlettebb nyugati országoktól, ugyanakkor a birodalom egységesítésének szándéka és a német vám-szövetségbe való belépés terve is a belső vámok lebontását sürgette, így Kübeck gazdaságpolitikáját igazolta a fenti érveléssel Dessewffy.) A röpirat szerzője úgy látta, hogy a magyarországi tökehiányt külföldi tőkebehozattal és az egész gazdaság korszerűsítésével kell felszámolni, vonzóvá kell tenni Magyarországot a külföldi tőke számára. Hogyan? Maga a birodalmon belüli és a nemzetközi kereskedelem szabaddá válása felpezsdíti a birodalom gazdasági vérkeringését és a fejlettebb területek maguk után húzzák a fejletlenebb Magyarországot. Ezt úgy kell előkészíteni, hogy hazánk lakhatóbb és kellemesebb, vonzóbb legyen a közlekedési hálózat fejlesztése, a megyei közigazgatás rendbetétele, városrendezés és takarékpénztárak létesítése révén.³⁰ Írta ezt akkor, amikor nemcsak az önálló külkereskedelem gazdaságpolitikája jegyében kidolgozott vukovár–fiumei vasút megvalósítását gáncolták el a konzervatívok, hanem amikor Apponyi György kancellár Széchenyinek (aki ekkor a Helytartótanács közlekedésügyi tanácsosa volt) a Staatskonferenz által megszavazott minimális – vasútépítésre szánt – összeget sem tudta prezentálni Kübeckék hajthatatlansága miatt és amikor a megyei beligazgatást az adminisztrátori rendszerrel már éppen a konzervatívok és a kormányzat maximálisan korrumpálták.³¹ Le kell vonni a politikai következtetést is abból a helyzetből, amiben Magyarország a birodalom többi részével van – állította Dessewffy –, egyeztetni kell a birodalom kohézióját a magyar alkotmányossággal, mégpedig úgy, hogy a kormány Magyarországot gazdaságilag fejlessze (ami a röpirat szerzője szerint faktum), a magyar nemzet pedig hátsó gondolatok nélkül legyen lojális a kormányzathoz.³² Kormány és nemzet együttműködésének követelménye ebben az esetben is a kormány szándékának elfogadtatását jelenti, sokban hasonló módon, mint az 1843-ban publikált röpiratban. Ismét a politikai elem dominál a gazdasági kérdés megítélésénél és nem is akárhogyan: „mindig nagyobb lesz azon kérdésnek nyomatóka: kormány és nemzet értik-e egymást, azonosak-e nézeteik kölcsönös feladásuk felfogása körül? továbbá Magyarország és az örökös tartományok érdekei megférnek, virágoznak-e egymás mellett, és egymással békés

²⁹ Vö. *Dessewffy Emil, 1847.* 25–26, 39–40.

³⁰ Vö. *Dessewffy Emil, 1847.* 17, 71.

³¹ *Horváth Mihály, 1886.* III. k. 57–81, 104–111, *Andics Erzsébet, 1975.* 260–269., *Szabad György, 1977.* 84–96.

³² Vö. *Dessewffy Emil, 1847.* 32, 34, 35, 39–40.

versenyt futnak, vagy ellenben örökös elkésérült harcot folytatnak-e? nagyobb lesz ezen kérdések nyomatéka mindig, mondjuk, mint ama másoknak, melly csupán a körül forog: vajjon ez vagy amaz évben néhány ezer mázsa búzával 's posztóval több vagy kevesebb jött-e be, vagy ment-e ki az országból".³³ Ez a „quod erat demonstrandum” jellegű érv, amely a 'kényszerből erényt' klasszikus átfordításán alapul, még egy nevezetes konstrukcióval társul, s ez: a népszerűség és a szakszerűség egymást kizáró jellegű értelmezése, az első megbélyegzése és a második kisajátítása.³⁴ Szabadkereskedelem és országos pénztár – ez Dessewffy javaslata. Az országos pénztárt a dohánymonopólium bevezetéséből származó jövedelemből (ami a birodalomba való betagolás fontos eleme lett volna), a közelebről nem tisztázott „az eddig tehermentes földről és osztályoktól származó jövedelemből”, s a só (amely királyi regálé tárgya volt) felemelt árának összegéből hozhatnák létre, s ez lenne az a közpénztár, amely az országon belül biztosíthatna hitelt a tőkeképződés jelentős tényezőjeként.³⁵

Az egész ország gazdasági életét kell tehát korszerűsíteni, részben a birodalmi munkamegosztásban való aktív részvétel lehetőségének biztosításával, részben a belső tőkeképződés segítségével. Saját álláspontját a rész- és álmegoldásokként megbélyegzettekkel állította szembe (amelyek – véleménye szerint – egy rosszul megemésztett elmélet helytelen alkalmazásának következményei) és a vám- és kereskedelempolitikát általános nemzetgazdasági szintre helyezte, azt viszont birodalmi és nemzetközi feltételekből vezette le. Mindezt úgy, hogy a konkrét kérdéseket átcúsztatta általánosakká, ott viszont a fejlettebb partner húzó erejével és a kormány szándékaival érveit. Hasonlóképpen nemzet-felfogásához, itt is egy magasabbrendű organizmus reflektálatlan mozgástörvényeiből dedukálta az alkotórészek szerepét. Tette ezt a konkrétság látszatával, a rossz általánosság jegyében.

„Mélyebb elemzés után két osztályra szakad szét azon bajok serege, melly hazánk sok tekintetben szomorú, és sürgető orvoslást igénylő állapotának okozója. Az *egyik* a következőket foglalja magában: legelébb is a legfőbb hatalom tekintélyének süllyedését, a kormány alkotmányos állása és feladása iránti eszmék teljes zavarát, rendeleteinek büntetlen mellőzését, és végre a bizalom hiányát, közhatóságok igazgatási képességében és részrehajlatlanságában . . . A létező bajok *másik* categoriáját úgy véljük dióhéjba szorítva kifejezhetni, ha azt mondjuk: *kellemetlen és nyomasztó érzete azon úgy értelmi mint anyagi, egy sommában tehát műveltségi alárendeltségnek és elmaradottságnak, mellyben magunkat a polgárosodott világhoz és legközelebbi szomszédainkhoz, sőt velünk ugyanazon dynastia uralóihoz képest, szemléljük, képezi elégületlenségünk legfőbb alapját . . .* mindkettő egyképpen *sürgetős* orvoslást követel. A mi különösen a másikat illeti, annak kapcsolata az elsővel, minden elemzés nélkül is világos, és méltán a legnagyobb bajok közé számítható, mert a létező politikai kapcsolat jótékonyságainak egész terjedelmökbeni kifejlődését gátolja, olly keserőségeket fejleszt, mellyek a létező kellemetlen helyzetből kivergődhetés valódi módjainak megismerését nehezítik, és végre réseket tart nyitva, mellyeken a politikai ábrándok, kalandok, és veszélyes kísérletek különféle neme, az ország népéhez férközni törekedhetik. Innét van, hogy az ország lakosainak [nagy] része,

³³ Dessewffy Emil, 1847. 42.

³⁴ Vö. Dessewffy Emil, 1847. 8.

³⁵ Vö. Dessewffy Emil, 1847. 92, 93–94.

magára hagyatva, elégtelenségi nyomasztó érzetinek átadva, igényeinek a kielégítés eszközeivel aránytalanságát érezve, könnyen eshetik és esik is valóban ábrándos és rosz politikai tévtanok martalékául, melyek zászlója alá gyűl össze a foglalkozást nélkülöző fők, kezek és politikai középszerűségek serege, azon végre, hogy annak árnyéka alatt összeválasztván kiállítási tehetségének csekélységét, mértéktelen vágyainak tarkaságával, egy gyümölcstelen izgatás színhelyévé tegye az országot... *A gyümölcstelen izgatások alkalmaitól és ürügyeitől megfosztani a dologtalanokat és hivalkodókat egy részről, más részről pedig közhasznú működtetésre térni és mezőt nyitni a dolgozni és tenni képeseknek és akaróknak – úgy erőknak mint személyeknek –, ebből áll a jelen pillanatban a magyar politika feladásainak egyik leglényegesebb része...* a veszély, mely nemzetiségünket, fajunk csekély száma és elszigeteltsége mellett a civilizációval érintkezés közben fenyegeti... ellen csak egy orvosság van. *Az öntudatos nemzeti munkásságot az aktivitás ugyanazon fokáig kell felmagasítani, melyet a polgárosodás hódító hatalma tetteleg kifejt; a gyűlpontot, melyből sugari szétlövellenek, minhatalmunkba kell keríteni; az eszköztárt, melyben a hódítás fegyverei találtnak, át kell helyezni honunk belsejébe; a defensív csatatervet offenzívávé kell átváltoztatni, melynek, kivitelben, vezére az alkotmányosság és nemzetiség kombinált fogalma, egyes hadtestei pedig legyenek mindazon eszközök, melyeket a polgárosodás a nagy közönség erkölcsi, értelmi és anyagi állapotának javítására mozgásba tenni képes...* Azt tapasztaljuk, hogy az ország gyarapodik, de fajunk pusztul, pusztul kivált azon része, mely alkotmányosságunkat és nemzetiségünket jelenleg legtöbb relatív értelmességgel elszántással és politikai képességgel képviseli. *Ezen pusztulásnak gátot vetni, nemzeti közérdek, mely elől minden egyének háttérbe kell szorítani, hacsak fajunkat a nemzetek sorából eltűnni látni nem akarjuk. Országjavítás tehát nagyban, mielőbb és összevágólag, tehát ezen szükséggel arányban álló financia!*³⁶

Ezek a sorok Dessewffy Emil utolsó reformkori röpiratából valók, amelyet a Konzervatív Pártnak, „tisztelt elbarátinak” ajánlott Pesten, 1847. szeptember 20-án. Címe: *Fizessünk! Mennyit becsülettel elbirunk, magunknak, magunkért.* Lényege: a tekintélyek gyengülése és az elmaradottság felfokozott érzete hamis helyzetértékeléshez, s így a tévtanok elterjedéséhez vezet. Ezért meg kell erősíteni a tekintélyeket és felszámolni az elmaradottságot. Annál is inkább, hiszen a szabályozatlan polgárosodás a nemzetfenntartó nemességet pusztítja s ezáltal a nemzet létét fenyegeti. A polgárosodást kell olyanná tenni – hangzik Dessewffy terápiája –, hogy az ne rombolja, hanem erősítse a nemzetfenntartó nemességet. Nem a nemességet kell adóztatni, ahogy a liberálisok akarják, hiszen az nem oldja meg az ország gazdasági bajait és egyedüli következménye a nemesség anyagi állapotának katasztrofális gyengülése lehet, hanem arra van szükség, hogy az ország gazdasága egészében állíttassék lábra, váljon korszerűvé. Ez viszont mindenkire, s nemcsak a nemességre ró feladatokat. Az ország egész gazdaságának korszerűsítése, polgárosítása azt jelenti, hogy a szükséges tőkét meg kell teremteni, amely aztán visszahat a gazdasági vérkeringés élénkülésére és a társadalom valamennyi osztályának helyzetére. „A mostani teherhordónak ezt mondtuk: barátom: az ország felemelése nálad nélkül meg nem történhetik, és reád nézve az legjobb, ha az ország anyagi jóvoltáért minél több milliók investáltaknak, mert így támadnak neked bőségben becsületos kereseti módjaid, így fogod, azokat használva, magadat földesuradtól megválthatni – vidd egvelőre tehát az

³⁶ Dessewffy Emil, 1847/a. 18–19, 24.

eddig terheket, melyek a király és a megyének szükségesek, mert azokat nem azért bírod ittott nehezen, mert nagyok, hanem azért, mert rosszul vannak elosztva, és mert eddig nem investáltattak azon milliók, tehát nem történt az meg a mire szükség van, hogy keresetmódjaid gyarapodjanak, jutalmazóbbak legyenek, és így terheidet könnyen vigyed; ha azonban azok egy részét a nemesség már most vinné, úgy vagy neked kellene megint azon többieket vinned, melyek az ország felemelésére szükségesek, és így csak ott volnál, hol eddig; vagy pedig nem történnék ismét meg az, a mire az országnak, és különösen neked szükségtek van, hogy legyen minél több becsületes kereseti módod, mert a nemesség *épen nincs* hozzá készülve, hogy mindkettőt vigye . . . elemi és ipari oktatás, törvénykezési rend, közigazgatás, börtönök javításai, birtok-biztosítás, közintézteink gyarapítása, kereskedésünk nyügeinek megoldása, közlekedési eszközök javítása nagyban, vizeink megigazítása, csatornázás, hitelalapítás, országos tűzkármentés – és a mi mind ezekben foglaltatik, igen sok új becsületes kereseti mód, igen sokaknak. Mind ezen tervezések között, a régi divatból népszerű téveszméket, a régi megszokásból belénk rögzött balítéleteket, valamint egyébkor, úgy itt sem kíméltük, és számokban formulázott példákkal igyekeztünk megmutatni, hogy a nemesség jelen tehermentessége valóságban nem egyéb csalódásnál és inkább valóságos teher; ellenben általunk javasolt terhelése, valóságban élhetési és élvezhetési könnyebbség!”³⁷ Dessewffy Emil a „közteherviselés” liberális követelményét cáfolta tehát röpiratában, s a nemesség közvetlen adóztatásával szemben közvetett – s jórészt homályban hagyott – adóztatását és a közpénz szerzésének már korábbi kötetkéjében emlegetett csatornai megalkotását javasolta. Szerinte a téveszme megszállottai hibás diagnózisból indultak ki, ezért orvoslási módjuk sem lehet helyes. S a helyzet annál is veszedelmesebb, hiszen a rendek tábláján, ahol a földbirtokra nehezű terhek (s a polgárosodással egyre növekedű terhek) szükségessége felvetűdik, a földbirtok nincs vagy alig van képviselve. Ráadásul a követváltatásra és utasításra a vagonatlan megyei nemességnek van döntű befolyása.³⁸

Láthattuk, míg korábbi művében a védvámrendszer ellenében a kereskedelempolitika kapcsán, addig újabb röpiratában az adózás ügyében fejtette ki a konzervatív vezérpublicista azt a nézetű, hogy Magyarország egész gazdasági élete korszerűsítésre szorul, és szerinte ennek a követelménynek félreértelmezett és részleges elemei a liberálisok programjában szereplű kereskedelem- és adóügyi elképzelések. Elismerte a polgárosodás szükségességűt, de nevezetes korrekcióval. Amennyiben az szabályozatlanul vagy megfontolatlanul érvényesűl, nemzetpusztítű lehet – állította –, ha azonban felűlről, megfelelő szakképzettséggel sikerűl szabályozni, nem fenyegeti, hanem gazdagítja a nemzetet. A szükséges tőkűt egyrészt a birodalmi munkamegosztásba való bekapcsolódás, másrészt a belsű állapotok rendezése, a rend meghonosítása és a terhek arányos elosztása biztosíthatja a leginkább. S ha az elsű esetében a garancia teljesen hiányzott, az utolsónál pedig a terhek áthárítása jelentkezett egyértelműen, a közűpsű – a „Rend” által szavatolt haladás – konkrétumai bizony nagyon elvontak és soványak voltak. Azok egy része ugyanis vagy már a korábbi országgyűlésen a konzervatívok által megbuktatott törvényjavaslat volt (büntetűtörvénykönyv), amelyet átutalt a törvényhozű testűlet a következű országgyűlés elé, vagy már folyamatban levű akció (folyamszabályozás, a kettűs vām-

³⁷ Dessewffy Emil, 1847/a. 122–124.

³⁸ Vö. Dessewffy Emil, 1847/a. 5, 8, 12.

rendszer megszüntetése), vagy semmit (vagy nagyon keveset) mondó javaslatok szerepeltek közöttük. Annál inkább tanulságos, hogy mi hiányzott belőlük. Hiányzott egyebek között a feudális alapviszonyt érintő szabályozás igenlése (a kötelező örökvltság által garantált jobbágyfelszabadítás) és a közteherviselés szükségességének elismerése, de még az ősiség teljes megszüntetése is. A legjellemzőbb viszont az, hogy meg nem történtként kezelte vagy kifacsarva értelmezte az ellentábor érdemleges érveit és nem vette tudomásul azt a helyzetet, amelyet a konzervatív offenzíva teremtett: a „Rend” korrumpáló anarchiáját, a gátlástalan és a lekenyerezésen alapuló eszközök érvényesítését a többség toborzásában, amely – mindezek ellenére, végül is – nem érte el a maga elé tűzött célt. Dessewffy gazdasági javaslatai látszólag az egész nemzet anyagi erejének gyarapítását szolgálták. Ám a verbalizmus szintjét csak ott lépték túl, ahol a polgárosodási folyamatban biztosítandó kiváltságörzés feltételeire irányultak, amelyek magát a polgárosodást is körülhatárolták és meghatározták. Dessewffy jól érzékelt (és érzékeltette) azt, hogy a rendi alkotmánnyal rendelkező Magyarország a Habsburg birodalomban kivételes helyzetben van és hogy a liberális ellenzék programadói az alkotmányosság kitégítését és jellegének átértelmezését Magyarország gazdasági súlyának megnövelésével (az ehhez szükséges feltételek megteremtésével) kapcsolták össze. Ez viszont ellentétben állt a birodalom szerkezetével, jellegével és az adott helyzet továbbéltetésével. Észlelte, hogy az adottságok világán alapvetően túlmutató program belső ellentmondásban szenved, hiszen nem tagadhatja nyíltan az adottságok logikáját, burkoltan viszont éppen arra irányul. Ezzel pedig a konzervatív csoport önmagát reformernek tartó ideológusa elsősorban politikai érveket szegezett szembe. Ezeket pedig úgy adta elő, hogy közüggvé emelte a kiváltságörzést, hiszen a nemességként emlegetett arisztokrácia gazdasági helyzetének fenyegetettségét értelmezte nemzetpusztulásként. S bár nemzetfogalma nem szűkült a normatív értelemben felfogott arisztokráciára, annak elvontsága lehetővé tette azt, hogy a konkrét társadalmi erők érdekeitől függetlenül interpretálja. Mégis az a „köz”, amely számára Dessewffy Emil a konzervatív reform jelszavával érvelhetett, a kiváltságörzők – és újítók közvéleménye volt. Szellemi fegyverekkel nem sikerült a kiváltságörzést a kiszélesült és szélesedő közvélemény ügyévé tenni. Nyilvánvaló volt, hogy a konzervatív tábor jórészt anyagi és hatalmi eszközökkel toborozta a tőle függő helyzetben levők közül híveinek többségét és az eszmék ebben igen alárendelt szerepet játszottak: inkább díszítmények voltak, semmint a programadás meghatározói. A Dessewffy által képviselt konstrukciók bukkantak fel az 1846. november 12-én megalakult Konzervatív Párt programnyilatkozatában éppúgy, mint a rákövetkező esztendő három konzervatív konferenciájáról szóló beszámolóokban. Minthogy a későbbiekben a szó szoros értelmében sikerült közüggvé tenni a kiváltságörzést (azaz olyan társadalmi rétegeket és erőket is a konzervatív politika és ideológia vonzáskörébe emelni, akiknek az érdekei azzal ellentétesek voltak vagy kellett hogy legyenek), érdemes bemutatni e program lényegét, sajátosságát és főbb érveit, hiszen mintegy szintézisét és egyben ellenpróbáját adja az eddig feltárt konstrukciónak.

II. 5. A Konzervatív Párt programja

A Konzervatív Párt megalakulásának közvetlen előzményei az 1843–44-es országgyűlésre nyúlnak vissza, közvetve pedig a *Pesti Hírlappal* szembeni első nagy sajtópolémiahoz kapcsolódnak. 1841 augusztus elején Budán Dessewffy Aurél 420 taggal

konzervatív kaszinót alakított, s a hónap második felében átvette a *Világot*.³⁹ Az 1843–44-es országgyűlést követően már két konzervatív lap volt porondon: a *Budapesti Híradó* és a *Nemzeti Újság*. Ez utóbbi szerkesztőjének, Liphay Sándornak kezdeményezésére alakult meg (pontosabban: az irodalompartóló *Nemzeti Kör* egy részéből puccs-szerűen hasadt ki) 1845 őszén Pesten a *Közhasznú Gyűlde*, amit létrehozója kifelé görcsösen társasági egyesületnek kívánt feltüntetni, valójában viszont „a pesti közép-ponton alakítandó conservatív pártnak ügye lévén” (ahogy Liphay maga írta Apponyinak a megalakulás előtt), Apponyi György kancellár tudtával jött létre.⁴⁰ A kaszinó, a lapok és a Gyűlde után megalakult a párt is. Feltehetően 1846 júniusában ült össze Pesten az a tanácskozás, amely egy kilenctagú választmányt bízott meg a Konzervatív Párt programjának kidolgozásával.⁴¹ *Somssich Pál*, *Szécsen Antal* gróf és *Liphay Sándor* elaborátuma alapján Dessewffy Emil öntötte végső formába a programot, amit az udvari körökhöz legközelebb álló Szécsen Antal olvasott fel az 1846. november 12-én Pesten tartott alakuló konferencián.⁴² A konferencia kimondta, hogy a Konzervatív Párt megalakult Magyarországon, méghozzá azért, hogy az általa törvényesnek ítélt kormány reform-törekvéseit támogassa és hogy az ellenzék „intoleráns beállítottságával” szemben többséget tudjon létrehívni az elkövetkező országgyűlésre. „... mert törvények alkotásáról, mert nem egyedül nemleges védelemről, hanem tényleges intézkedésről van szó: a választmány szükségesnek vélte, mellőzve minden, a többséggel való kormányzás kérdését illető theoretikus nézeteket, általános elveket, vagy azoknak hazánk viszonyaira nem alkalmazható szövevényes részleteit, gyakorlatilag vevén fel a dolgot, egyszerűen csak azt kimondani, hogy ha bizonyosan, sükeresen, idővesztés nélkül akarunk az új intézkedésekre nézve előhaladni, szükséges hogy intézeteink [ti. intézkedéseink] a közélet mezején a többség által pártoltassanak, hogy mienk lévén a többség, ily módon annak létrehozására, mit üdvösnek vélünk, a legegyszerűbb és leghatályosabb eszközt használjuk . . . a választmány . . . hadat izen az ellenzéknek [az ellenzéki elveknél és eljárásoknak].”⁴³ Mi az ellenzék létjogosultságának alapja? Az – fejtegette a program –, hogy Magyarország alkotmányos ország, ahol a törvényhozást szabad véleménynyilvánítás és eszmecsere kíséri. De ez nem jelentheti mindennek öncélú tagadását és különösen azt nem, hogy az ellenzék gyakoroljon diktatúrát a vélemények fölött, ezért az ellenzéknek is ellenzékre

³⁹ Varga János, 1977. 5–7.

⁴⁰ (*Illucz Oláh János*.) Budapesti újdonságok NU 1845. okt. 7. 634, 1845. okt. 12. 646, 1845. okt. 14. 651, 1845. okt. 17. 659, 1845. okt. 19. 663, 1845. okt. 23. 671, 1845. okt. 28. 681–682, 1845. okt. 30. 686, 1845. okt. 31. 690–691, 1845. nov. 4. 697., 1846. jan. 9. 21, 1845. jan. 22. 51; BH 1845. nov. 6. 301, 1846. nov. 5. 297.; *Liphay Sándor* (Pest, 1845. okt. 16., 1846. okt. 18., 1845. okt. 19., 1845. okt. 22., 1845. nov. 2., 1845. dec. 7.) Apponyi Györgynek, MOL A 135. Irregrata 1838–1848.

⁴¹ *Dessewffy Emil* (Pest, 1846. okt. 31.) Széchenyi Istvánnak, MTAKK K 203/114.

⁴² (*Somssich Pál*.) Igénytelen nézetek, a' Conservatív pártnak alakítása . . . eránt, (*Szécsen Antal*.) Cím nélküli feljegyzés, (*Liphay Sándor*.) Conservatív pártalkotási program-okadatolás, (*Liphay Sándor*.) Conservatív pártalkotási program, (*Dessewffy Emil*.) Cím nélküli (Konzervatív párt-program) MOL P90 5/k., Dessewffy Emil Conservatív pártprogramja (Pest, 1846. nov. 14.) OSZKK Analekta 11085.; az elaborátumokat ismerteti: *Dénes Iván Zoltán*, 1979. (amely a jelen tanulmány megírása után született) 23–25.; MOL A 105. Informations-Protocolle der Ungarisch-Siebenbürgischen Sektion. XV. 1846. II. XL. Sitzung vom 28 November 1846. Pest, 15. November. 782. 56–62.; *Horváth Mihály*, 1886. III. k. 183–200.

⁴³ *Horváth Mihály*, 1886. III. k. 186–187.

van szüksége. S minthogy az ellenzék törvénytelennek tekinti azt, amit a konzervatívok törvényesnek, mindaddig, amíg az ellenzék jelenlegi elveihez és irányához ragaszkodik, a két párt (ti. a most megalakult Konzervatív Párt és a párttá csak 1847-ben váló ellenzék) nem békélhet meg egymással, hiszen nincs közös tárgyalási alapjuk.⁴⁴ „Éreztük mi is, hogy a 'conservatív' név a párt minden teendőit, minden irányzatait ki nem fejezi. De azon nézetből kiindulva, hogy nem az elnevezés határozza meg a pártok jellemét vagy teendőit, hanem hogy ellenkezőleg a pártok jelleme és tettei értelmezik a pártok elnevezését: egy oly nevezethez továbbá is ragaszkodunk, melynek európai értelme van, mely főirányzatunknak megfelel, melyet megváltoztatni vagy, melyről lemondani annyit tenne, mint a párt múltjáról elfelejtkezni, vagy azt eltagadni. Nincs pedig semmi ezen múltban, miről lemondani kívánnánk. Ragaszkodunk . . . oly elnevezéshez, mely hazánkban ösmeretes, mely alatt számos elvbarátaink eddig is gyakorta dicsően működtek, és melyre nézve csak tőlünk függ, azt e honban mindinkább nagyobb fényre és tiszteletre emelni . . . alkotmányos életünk további fejlődésével mindinkább szükségessé válandik a függetlenség annyiszor említett elve helyébe egyszerűen a politikai becsületesség elvét állítani; egy oly elvet, mely az úgy nevezett függetlenség helyett a becsületes függőséget gyakorta a maga érdekében igénylendi, nem kültekingtetektől, vagy egyéni magán viszonyoktól, hanem a meggyőződések összhangzásának és az irányzatok egységének múlhatatlan szükségétől . . . Azon elvekre nézve, melyeket a választmány megemlít, azt tartom, nem szükséges a tulajdon szentségét és a kormány alkotmányos erejének és hatályosságának megőrzését hosszabb okoskodásokkal támogatni. Oly elvek azok, melyeket, úgy tartom, mindnyájan pártolunk, melyek józanul felfogva, az okszerű haladást csak biztosíthatják. Említsem-e a birtoknak mérséklő befolyását, mely a stabilitásnak egyik legfőbb biztosítékát képezi? Nemzetiségünk érdekét, ámbár az ezen ügy iránti rokonszenv magától értetődik, azért véltük megemlítedőnek, nehogy azt a másik párt kiváltságaként tekinteni, vagy egyedáruságának átengedni láttassunk; mert egyaránt szent ezen ügy mindenikünk előtt, és az iránti részvétben magunkat senki által felülmúlatni nem fogjuk. Két sark körül forog politikai létünk: egyike azoknak nemzetiség, alkotmányos és közigazgatási önállásunk; másika a közbiradalommal való azon összeköttetés, melyet századok előkészítettek, századok megerősítettek. Meggyőződésünk az, hogy minden intézkedésnek e két alap gondos szemügybe vételére kell alapúlnia, annak nem csak nemleges tiszteletére, de tényleges méltánylására: hogy valamint a kormány bizodalomra nem számíthatna ezen országban, ha ezen alapok elcsúszását csak malum necessariumnak [szükséges rossznak] tekintené, úgy az ország sem várhatná őszinte közremunkálását a kormánynak, ha azok másikat szem elől tévesztené . . . az ország dolgai azon ponton állanak, melyen elkerülhetetlen kötelességgé vált, hogy a maga körében minden conservatív oda hason, miszerint a szükséges törvényhozási intézkedések a legközelebbi országgyűlésen okvetlen létre jöjenek. — Ezt legbiztosabban úgy lehet elérni, ha a legfőbbeket a kormány kezdeményezi egy részről; és a vélemények oly dispositiója hozatik létre, mely az üdvösnek, szükségesnek elfogadására hajlandó, ellenben az országtól jövő kezdeményezésekben az idegen példák vak utánzatának, veszélyes politikai kísérletek tételének viszketegétől, szóval a múlt országgyűlési ellenzéki többség túlságaitól távol legyen, és ha más részről kiindulási pontúl azon elv választatik, melyhez képest semminemű törvényhozási intézkedés sem érdemli meg a haladás és javítás nevezetét, ha a

⁴⁴ Vö. *Horváth Mihály, 1886.* III. k. 188.

kormánynak alkotmányos ereje s hatályossága, az országnak alkotmányos állása, a birtoknak mérséklő befolyása, a tulajdoni jognak szentsége, a közbirodalmi kapcsolatnak szilárdsága, nemzetiségünk érdekei s egy békés reform lehetőségei általa meg nem erősítettnek, nem conserváltak s illetőleg újabb biztosítékokat nem nyernek . . . a honnak legközelebbi s egyaránt fontos teendői között a vélemény szabadságának a köztanácskozások külön nemeiben minden irányban biztosítása, az úrbéri viszonyok kiegyenlítésének könnyítése, a katonai élelmezés ügye, büntető törvénykönyv és börtönjavítás, a polgári törvénykezési rend megigazítása, az ország anyagi közszükségeinek fedezése, a megyei igazgatás javítása, a királyi városok országgyűlési szavazata s belszerkezeti hiányainak javítása, a nemesi birtokviszonyok czélszerűbb rendezése, a földbirtoknak nyújtandó olcsó és könnyű hitel, a hon vám és kereskedési ügyei, bányatörvénykönyv, egyesületek és társulatok iránti intézkedések tárgyában . . . semminemű törvényes előlépések sem jöhetnek létre, ha a felebb, kiindulási pont gyanánt említett elvek nem fognak túlsúlyra vergődni azoknak többségénél, kik a törvényhozásra akár közvetve, akár közvetlen befolyanak; nem jöhetnek pedig létre, és így okvetetlen tespedésnek kell következni azért, mert a kormány sokkal erősebb, igazságosabb és conservatívabb, sem hogy alúlról jövő és az itt elmondott fő elvekkel ellenkező javaslatoknak engedni volna kényszerülve; sokkal bölcsebb és előrelátóbb, semhogy ily javaslatokat önmaga tenni képes lehetne; de sokkal törvényszerűbb és loyálisabb egyszersmind, semhogy önjavasatait, másképp mint alkotmányos úton, irányelveivel összevágó többség segítségével, akarná keresztülvinni.”^{4 5}

A 125 taggal megalakított párt saját kebeléből 9 fős választmányt hozott létre, melynek feladata az, hogy az évenként négyszer tartandó konferenciák között intézkedjen és mindenekelőtt, hogy a kormánnyal kapcsolatot létesítsen. Tagjai: gróf *Dessewffy Emil*, a *Budapesti Híradó* tulajdonosa és vezérszerkesztője, gróf *Keglevich Gábor* tárnokmester, nógrádi adminisztrátor, *Fogarassy Mihály* címzetes püspök, *Lipthay Sándor* kanonok, a *Nemzeti Újság* vezérszerkesztője és a *Közhasznú Gyűlde* társelnöke, *Luka Sándor* honti adminisztrátor, ifjabb *Mailáth György* baranyai adminisztrátor, *Somssich Pál*, a Helytartótanács tanácsosa, gróf *Szécsen Antal* pozsegai adminisztrátor és báró *Vay Miklós* koronaőr.^{4 6}

Második konferenciáját a Konzervatív Párt ugyancsak Pesten tartotta, 1847. március 15-én. Tulajdonképpen a program elemeit értelmezte újra, védte és erősítette meg az ellenzéki bírálattal szemben, lényeges változtatások nélkül, némi megfogalmazásbeli – taktikai megfontolás szülte – enyhítéssel.^{4 7}

Harmadik, 1847. június 12-én tartott, konferenciájukon a konzervatívok az országgyűlési teendőkről tanácskoztak. Megkülönböztették a már az uralkodó elé terjesztett törvényjavaslatoktól azokat, amelyekben az országgyűlés megállapodott, de még nem kerültek a királyhoz szentesítésre, és ugyancsak legfelsőbb jóváhagyásra várnak, ezektől pedig mindazokat, amelyeket még nem tárgyalt az országgyűlés (ti. az 1843–44-es országgyűlés) vagy amelyekben nem jutott egyetértésre. A szentesítésre váró törvények tárgyai: a katonai élelmezés, a börtönjavítás és büntetőtörvénykönyv, a vámviszonyok

^{4 5} *Horváth Mihály*, 1886. III. k. 188–191, 196–198.

^{4 6} *Beszámoló* (1846. nov. 12.) (Pest, 1846. nov. 14.) MOL P90 5/a.

^{4 7} *Beszámoló* (1847. márc. 15.) (Pest, 1847. márc. 20.) MOL P90 5/a.

rendezése és a bányatörvénykönyv. Az országgyűlés által nem tisztázott és tisztázásra szoruló kérdések: a véleményszabadság biztosítása a köztanácskozásokban, az úrbéri viszonyokból való békés kibontakozás közvetett elősegítése, a királyi városok és kerületek országgyűlési képvisellete és belsejüketük ügye és végül az ország közszükségeinek fedezése, a teherviselés kérdése.⁴⁸ Az országgyűlési többség megszervezésének igényén kívül ez a négy téma szerepelt a negyedik – szeptember 20-án tartott – konzervatív konferencia napirendjén is. Most már nyilvánvaló lett, hogy a véleményszabadság biztosítása a konzervatív vélemény helyhatósági és országgyűlési túlsúlyának biztosítását jelentette. Az 1840-ben törvénybe iktatott (és gyakorlati jelentőséggel igen kevésbé bíró) önkéntes örökvltságot mindenekelőtt hitelintézetekkel kívánták elősegíteni. A királyi városok és kerületek országgyűlési képvisellete, amelyet ezideig elvontsága miatt nem lehetett értelmezni, most annál inkább értelmezhetővé vált: „azon elvök ismétlése mellett, hogy a törvényadta jogok méltánylását kötelességöknek ösmerik, – kijelenték a jelenlevők, hogy midőn politikai jogok megadásáról vagy kiterjesztéséről van szó, ezeknek csupán olyanokra terjesztését óhajtják, kikben vagyon és értelmességi biztosíték létezik, s hogy továbbá földadásuknak tartják oda hatni, hogy midőn belrendezésük következtében ezen testületek szélesebb alapon nyugvó jogokkal ruháztatnak fel, a kormánynak reájok azon befolyása és hatályossága biztosítsák, melly a közigazgatás és jó rend érdekében szükséges”. Az országos közpénztár „fedezésének egyik legalkalmasabb módja . . . az eddig tehermentes osztályoknak azokhoz alkotmányos biztosítékok melletti járulásában keresendő”. Ez tehát megmaradt elvontságában.⁴⁹

A Konzervatív Párt tehát megalakult és tagjait az országgyűlési többség megszerzésére mozgósította. Elődeivel nem pusztán neve rokonította, hanem elsősorban tagjainak társadalmi hovatartozása, hiszen a párt meghatározó részét kormánytisztviselők alkották, méghozzá a feudális kormányhatóságok főbb méltóságai és a megyei adminisztrátorok.⁵⁰ S a pártalakulással csaknem egyidőben készítette el Apponyi György (ekkor már fő-kancellár) az összehívandó országgyűlés programját.⁵¹ Dessewffy Emil, akinek kulcszerepe volt a párt megalakulásában, az országgyűlés megnyitásának napján visszavonult a *Budapesti Híradó* szerkesztésétől.⁵² A küzdelem ismét a pozsonyi üléstermekbe tevődött át. A gróf, akinek hírlapi ellenfelei között Kossuth Lajos, Szalay László, *Teleki Domokos* és – egy ideig – *Kemény Zsigmond* is megtalálható volt, háttérbe húzódott.⁵³

⁴⁸ *Beszámoló* (1847. jún. 12.) (Pest, 1847. jún. 14.) MOL P90 5/a.

⁴⁹ *Beszámoló* (1847. szept. 20.) (Pest, 1847. szept. 22.) MOL P90 5/a.

⁵⁰ Ezt bizonyítja a résztvevők névsora: *Beszámoló* (1846. nov. 12.) (Pest, 1846. nov. 14.) MOL P90 5/a.

⁵¹ (György Apponyi:) Program des nächsten ungarischen Landtages. Wien, 1847. jan. 8. MOL P90 5/a. Értelmezi: *Andics Erzsébet*, 1975. 271–275.

⁵² *Gróf Dessewffy Emil*: Az olvasóhoz BH 1847. nov. 7. 315.

⁵³ (*Kossuth Lajos*:) A „Világ” új metamorphosisa PH 1844. jún. 13. 403.; *Szalay László*: Nyílt levél Considerant Victorhoz, a Democratie pacifique főszerkesztőjéhez PH 1845. febr. 2. 71–72.; (*Teleki Domokos*:) Irány EH 1845. máj. 23. 321–322, 1845. máj. 27. 329–330, (*Teleki Domokos*:) Deák és az ellenzék, a Budapesti Híradó és a conservativok EH 1846. jan. 2. 3–4, (*Teleki Domokos*:) Számvetés, a Budapesti Híradóval EH 1846. aug. 27. 543–544., (*Teleki Domokos*:) Még egyszer és utoljára a B.P.H. szemleírójának EH 1846. okt. 1. 623–624.; (*Kemény Zsigmond*:) Polemia a Budapesti Híradó ellen EH. 1845. aug. 22. 529–530, 1845. aug. 26. 537–538, 1845. aug. 29. 545, 1845. szept. 2. 553–554, 1845. szept. 5. 561–562., 1845. szept. 9. 569–570, 1845. szept. 12. 577.

II. 6. Néhány korabeli bírálat

Még a *Budapesti Híradó* megindulása előtt írta Kossuth:

„A gr[óf] . . . többek közt feladatul tűzi ki magának 'devalválni a' nagy szavakat'. Higyje el a' nemes gróf ez már igen elcsépelet régi elménczség, 's ha még is nem az, ugy méltóztassék mindenek előtt devalválni saját programját, mert az eredeti fogalmaiban ugy, valamint idézéseiben tele van nagy szavakkal; méltóztassék devalválni e' szót: 'conservatismus'; mert e' szóval igen sok eszme takarózik, mi valóságos 'destructivismus'. – A 'nemes gróf azt is ígéri programjában, hogy egy új oskolát alapítand: a' „*gyakorlati javítók*” oskoláját, egy organisáló oskolát a' desorganisáló oskola ellenében, melly utóbbi alatt természetesen azon oskola értetik, mellyhez mi is tartozni büszkélkedünk. Kérjük a' nemes gróft, méltóztassék a' kitűzött devaluationalis működést ide is alkalmazni, igen szép alkalma lesz a' 'nagy szavaknál'. Valóban furcsa! van e sok *gyakorlati javítás* most szőnyegen, legyen az a' politicalai, legyen a' socialis cselekvés mezején, mellyet más valaki indított, mozdított, létesített, vagy ha nem indított, legalább *sikeresebben* előmozdított, mint ezen ábrándozó! ezen inpracticus! ezen desorganisáló oskola!? . . . Nagy szavak, igen nagy szavak nemes gróf! – méltóztassék egy kissé devalválni – mert higgyen a' nemes gróf! ha nekünk nem, legalább a' világ tapasztalásnak, a' *gyakorlatnak*: mikint azok voltak, azok most is, 's lesznek örökkön örökké a' legkevésbé *gyakorlati emberek*, kik a theoria megvetését affektálva magokat minden lépten *gyakorlati embereknek* hirdetik.”⁵⁴

Szalay László pedig még 1845-ben így ítélte meg a konzervatívokat: „Ezen uraknak a' kormányról még csak concret fogalmuk sincsen – mert ha mi kormányformájok vázlatát sürgetjük, azt válaszolják, hogy ezek meddő kérdések reánk nézve, hogy ne feledkezzünk meg viszonyainkról, hogy ne cseréljük föl a' szerepeket, hogy ne képzeljük magunkat francia vagy angol publicistáknak . . . Ez urak között 's köztünk egy egész tenger van, nem azért, mert kormányférfiak, hanem azért, mert magokat alkotmányos kormányférfiaknak hiszik, 's így nem is válandanak már azokká boldog kimulásokiglan, épen úgy, mint a' magát szabadnak hívő rab soha de soha szabadságának nem fog örvendeni.”⁵⁵

Elméletellenes, elvnelküli, pragmatikus beállítottság, amely az ellenfelet megbélyegzi és saját magára nem reflektál – fogalmazhatjuk át Kossuth és Szalay ítéletét, azt, amelylyel az újraszerveződő konzervatív tábor tevékenységét és mentalitását jellemezték. Olyan álláspont, amely elvileg üres – vihetjük tovább –, hiszen nem gondolataik súlya, hanem hatalmi helyzetük határozta meg a konzervatívok tetteit. Maga a párt elnevezése pedig olyan általános, amelyet a pártprogram kapcsán Kossuth ekképpen bírált (a cenzúra miatt külföldön megjelent tanulmányában): „Conservatív párt annyit teszen, mint olyan párt, melly feladatúl tűzte ki magának a *status quo*-t vagyis a fennálló állapotot védeni. Kérdés tehát conservatívok-e. kik magokat így nevezik . . . Mit conser-

Kemény Győrő Jenő álnéven polemizált Dessewffyvel, ami azért is tanulságos, hiszen hamarosan az ő néhány cikkével is találkozhatunk a *Budapesti Híradó*ban. Vö.: *Kemény Zsigmond, 1846.* 149, 158–160, 166–168. Kossuthtól és Szalaytól csak egy-egy cikket emeltem ki, Telekitől és Keménytől azért többet, hiszen kevésbé ismertek.

⁵⁴ (*Kossuth Lajos*): A „Világ” új metamorphosisa PH 1844. jún. 13. 403.

⁵⁵ *Szalay László*: Nyílt levél Considerant Viktorhoz, a Democratie pacifique főszerkesztőjéhez PH 1845. febr. 2. 72.

válnak? Azt a mit a kormány meg nem támad, a mi magában *conserválódik*; ellenben, mit a kormány megtámad, azt teljességgel nem *conserválják* . . . mit *conserválnak* az úgy nevezett *conservatívok*? Mit *conserválnának* egyebet, mint a zsíros kormányhivatalokat . . . A fontolva haladás . . . olly szó, mellynek értelme tárgy, idő, alkalom és egyéniség szerint különbözik, s így mint pártnév semmit sem jelent. 'Conservatív progressisták' Fából vaskarika. 'Kormánypárt!' . . .' Azt mondják, 'mi *conservatívok* pártolni fogjuk a kormányt mindenben, a mit törvény s alkotmány szerint teend' . . . ez nem pártjel, nem pártprogramm, nem pártjellemezés; ez olly határozatlan általános mendemonda, mellyet, akármi párthoz tartozzék bár, minden becsületes ember és minden gazember is aláír. Mert én még nem hallottam olly tollatlan kétlábú állatot kukorékolni, a ki így szólott volna: 'A kormány ezen lépése törvénytelen, tehát pártolom.' . . . Nincs olly dühös *oppositionalista*, a ki (ha van ilyen?) csak azért *opponáljon* a kormánynak, mert nem ő, hanem gróf Apponyi a cancellár, ki bevallaná, hogy a kormány törvényes lépéseit sem akarja pártolni, és nincs olly 'geheimpolizeibeli' *zsoldos*, a ki bevallaná, hogy a kormány törvénytelen lépéseit pártolni fogja. Csakhogy amaz mindent törvénytelenesség rájárára húzna, emez pedig mindennek törvényességére esküszik. Illyen botor beszéd a kormánypárti név, miként az uraimék saját programjukban értelmezik . . . Azt gondolta az ember, ha egyszer összeültek és sütnék, főznek és rántanak, majd csak látunk egy kis *logicát*, egy kis értelmet kitalálva, majd csak megértjük, hogy mit akarnak, és összejötték, sütöttek és főztek és megjött a program és . . . semmi, semmi! Vagy eltagadták, a mit akarnak, vagy nem tudják, hogy mit akarnak . . . Elég az hozzá, *conservatív*, *fontolva haladó*, *conservatív-progressista*, *kormánypárti* mind nem párt jellemző nevezet. *Pecsovics* – ez az igazi név . . ."⁵⁶ Dessewffy Emil publicisztikai tevékenységének mérlegét a *Pesti Hírlap* egyik munkatársa vonta meg:

„. . . a' B. P. Híradónál nemcsak szállás-, hanem vezérváltozás is történt. Gr. D.–E. – azon lap' eddigi vezetője, utóbbi [november 7-i] számában jelenti, miszerint e' pályáról visszalépett. Nem vizsgáljuk az okokat, mellyek a' vezérgrótot ezen határozatra bírták. Mi három éves és négy hónapos működése' eredményét illeti: e' részben az összes törvényhatóságok' utasításaira mutatunk, – a' felelet igen világos. Valóban keserű csalódás, három egész éven keresztül olly buzgón hinni és hirdetni az embernek, hogy többségben van, 's arra ébredni fel, hogy csaknem izolálva áll. A' B. P. híradó' *financiális tervéből*, melly mellett gr. D.–E. – annyit küzdött, az összes megyék közül csupán Temes megye fogadott el valamicskét. Abban sincs köszönet. A' lelépett vezérnek tehát hírlapi pályájából legalább is azon tanúságot kellett merítenie, hogy tanaival nem a' maga idején állott elő. Igen korán, vagy talán igen is későn jött. Ez a' kor még nem volt képes őt megérteni; vagy igen is megérté . . ."⁵⁷

Az 1846-ban alakult hazai Konzervatív Párt sajátossága – kortárs ellenfelei szerint – az elvtelenség, az elvnlküliség volt. A továbbiakban az eddigi rekonstrukciók és elemzések tanulságai nyomán arra kívánok választ adni – immár tételelesen –, hogy mik voltak a reformkonzervatív álláspont érvei és elvei és hogy mi kölcsönzött ezeknek a későbbiekben látszólagos érvényességet.

⁵⁶ *Deregyei, 1847. 839, 841, 844, 862.*

⁵⁷ (Névtelen:) Fővárosi újdonságok PH 1847. nov. 11. 311.

III. ÉRVEK ÉS ELVEK

A konzervatívok önmagukról kialakított képe – sajátos módon ugyan, de – része lett a XIX–XX. századi hazai köztudatnak. Eredménytelenségeiket és népszerűtlenségüket a hazai rendezetlen állapotoknak és ellenfeleik felelőtlenségének tudták be, álláspontjuk pozitívumát pedig a kiegyezés előkészítésében, a magyar nemzetiség megóvásában jelölték meg. Szerepük átértelmeződése szoros összefüggésben állt azzal a folyamattal, amelyben a háttérben meghúzódó konzervatívok és az előtérben levő politikai és ideológiai konstrukciók közötti összhang (a liberális külsőségek miatt a részletekben meglevő feszültségek ellenére) mind nyilvánvalóbbá vált a dualizmus korában és megítélésük szégyenlős eszményítését határozta meg. S ha az 1848/49-es önvédelmi háború idején kompromittálódott gárda tagjai nem voltak alkalmas alanyok az idealizálás számára (hiszen Apponyi György, Jósika Samu, Szécsen Antal és Dessewffy Emil egyértelműen a retrográd erők oldalára álltak), ezt az eszményítőik önkényuralom korabeli szerepük pozitív értelmezésével és a konzervatíván átértelmezett Széchenyi és az idealizált Dessewffy Aurél előtérbe állításával egyenlítették ki.⁵⁸ A szerepek átértelmezése viszont a konstrukciók újratermelésén alapult. Azokon, amelyek a konzervatív álláspont sajátlagos lényegét meghatározták.

A reformkori Konzervatív Párt ideológiája sajátos kettősséget mutat. Érvei és elvei jórészt a liberálisoktól átvett elemekből álltak, azokat viszont az adottságok (pontosabban: bizonyos adottságok) igazolására használták konzervatív értelmezők, ilyen kontextusban értelmezték őket. A jogkiterjesztés – vallották – formális, garanciák nélkül pedig egyenesen veszedelmes: a szabadság „Rend” nélkül, anarchiát és a nemzet pusztulását eredményezi. A nemzet alapviszonyait érintő kérdések gondos, elmélyült megközelítést igényelnek és nem külföldi (és félreértett, megemésztetlen) eszmék kritikátlan alkalmazását szükségeltetik. Minthogy a liberálisok – szerintük – ez utóbbit teszik, félreértik (mégpedig alapvetően értik félre) a helyzetet. Rossz diagnózisuk (az ugyanis, hogy Magyarországon a birodalmi kormányzat és a konzervatív arisztokrácia a polgári nemzetté válás legfőbb akadályozói) a nem megfelelő terápia (az alkalmazandó szabadelvű eszmék) igényéből következik. Ez viszont a konzervatív argumentáció szerint nem pusztán helytelen szellemi adaptáció és a szakszerű megközelítés hiányának a következménye, hanem a liberálisok túlnyomó többségét alkotók helyzetének. Annak ugyanis, hogy a nemessegtől áldozatvállalást követelőknek nincs vesztenivalójuk, sőt – szándékaiktól függetlenül – anyagilag érdekeltek abban, hogy nyereszkedjenek azon a folyamaton, amely (ha bekövetkezne) tönkretenné a nemzetfenntartó vagyonos nemességet és a „Rendet” és az

⁵⁸ Magyar Szónokok és Statusférfiak (Politikai jellemrajzok) *Kiadja Csengeri Antal* Pesten, 1851. 229–283, 333–512.; (*Ludassy Mór*.) *Drei Jahre Verfassungstreit. Beiträge zur jüngsten Geschichte Oesterreichs.* Leipzig, 1864.; *Pulzky Ferencz*: *Jellemrajzok II. Gróf Dessewffy Aurél és társai.* BSz 1874.; *Asbóth János*: *Conservatívek és szabadelvűek 1825-től Világosig.* Dessewffy Aurél, Széchenyi István *In*: *Irodalmi és politikai arcképek.* Bp., 1876. 121–162.; *Wirkner Lajos*, 1879. 93–185.; *Deák Farkas*: *Gróf Dessewffy Aurél.* Pozsony, 1885.; *Szögyény-Marich László*, 1903. I. k. 18–21, 103–112.; *Éble Gábor*, 1903.; *Réz Mihály*: *Gróf Dessewffy Aurél.* BSz 1905.; *Szekfű Gyula*: *A tizenkilencedik és a huszadik század* *In*: *Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar Történet VII. k.* Bp. é. n. 153, 163, 166, 175–176.; *Béla Menczer*: *Ungarischer Konservatismus* *In*: *Gerd-Klaus Kaltenbrunner (Hrg.), 1972.* 219–240.; *A legendaképződés tényezőire: Dénes Iván Zoltán*, 1978. 906–908.; *a reformkori Konzervatív Párt ideológiai sajátosságaira: Dénes Iván Zoltán*, 1979. 25–27.

ezzel járó haladást egyedül megteremteni képes végrehajtó hatalmat. A sérelmi politika és a kapkodással társult túlhajtó beállítottság viszont (amennyiben érvényesül) nem pusztán a politikai mechanizmusok működését akadályozza, hanem azokat az alapviszonyokat fenyegeti, amelyek a magyarság létét meghatározzák. Fenyegeti a tekintélyelvű társadalmi tagolódást, méghozzá társadalmi anarchiával, támadja a birodalmi kapcsolatot és így kétséggé teszi Magyarország viszonyát a birodalomhoz és helyét abban, s ezzel Magyarország saját királya iránti lojalitását teszi kérdésessé. Holott a szakszerű és alkotmányos politika ezeken a viszonyokon alapszik. Csak az arra hivatottak vállalkozhatnak megalapozottan hazánk korszerűsítésére, annak az anyagi és erkölcsi gyarapodásnak a kezdeményezésére és irányítására, amely békés úton végbevihető és kívánatos is, hogy végbemenjen. Az anyagi és erkölcsi gyarapodás igenlése – látszólag – a konzervatív álláspont pozitív lényege, amelynek konkrétumairól igen keveset tudhattunk meg.

A konzervatívok (rekonstruált álláspontjuk szerint) a polgárosodás folyamatát szükség-szerűnek ítélték, hogyanját viszont kisajátítandónak tartották. Annak szerintük úgy kell végbemennie, hogy ne fenyegetse a nemzet létét, közelebbről a tulajdon szentségét, a „Rend” által garantált szabadságot és a birodalmi kötelékekkel „becsülettel” együtt élő magyar nemzetiség ügyét. Tulajdon, szabadság és nemzet liberális elvei viszont sajátos konzervatív átértelmezést nyertek. Nemzetben a rendi hierarchia alkotórészeit, a nemzetfenntartó nemességet és egy olyan organizmust értettek, amelynek elvileg tagja lehet az, aki a vagyon, értelmesség és erkölcsösség (liberális) biztosítékai által garantált független ítélőképesség birtokában van, tehát aki judíciummal rendelkező, önálló egyén. A nemzetfogalom három eleme közötti összefüggés azért tisztázatlan, mert a közösség elvileg sem nyitott (ha deklaratívan az is), hiszen lényegét a transzcendenssé emelt társadalmi hierarchia és a hierarchiában elfoglalt hely által meghatározott szerep és érték alkotja. A szabadság ugyancsak nem univerzális: kit-kit a társadalomban elfoglalt helyzete szerint illet meg, s inkább emlékeztet a feudális privilégiumra, mint a polgári értelemben vett (a közösség minden tagját egyaránt megillető) természetjogi szabadság-fogalomra. S ahogy nemzet és szabadság liberális eszményei konzervatív interpretációt kaptak, a tulajdon szentségének polgári tétele az adott tulajdonviszonyok alapvető érinthetlenségét volt hivatva szavatolni. A nemzetfogalmat és a szabadság ideáját olyan tulajdonértelmezéssel társították a konzervatív érvelés kimunkálói (mindenekelőtt az ebben a tanulmányban csak emlegetett Dessewffy Aurél és a jelen rekonstrukció modelljéül választott Dessewffy Emil), amelynek lényege, hogy a polgárosodás folyamatának természetes egyensúlyra van szüksége ahhoz, hogy a nemzeti múlt értékei megőrződjenek, s ez a „fekvő birtok”, a nagybirtok. Minden társadalom óhatatlanul kitermeli a maga elitjét, arisztokráciáját, és az érdemen alapuló születési arisztokrácia még mindig értékesebb és „természetesebb”, mint a pusztán birtoklásra alapuló pénzarisztokrácia, amely szükségképpen elősdi és korrump – érveltek a nagybirtokosok befolyásának kívánatossága mellett. Persze a hazai arisztokráciának – Dessewffy Aurél szerint – meg kell magyarosodnia, hogy befolyását növelhesse. A konzervatív módon átértelmezett nemzet, szabadság és tulajdon mellé társult a „Rend” követelménye, amely politikailag a végrehajtó hatalom törvényhozói és igazságszolgáltatói (tehát feudális és a szokásjogot leszűkítve átértelmező) funkcióinak való alárendelődést, elvileg pedig a tekintély hivatásrendi princípiumának elfogadását jelentette.

Azzal az állásponttal szemben, amelyik a feudális mentességet úgy kívánta polgári szabadsággal váltóztatni, hogy a kiváltságokat elvileg egyetemessé téve, azok privi-

légium-jellegét felszámolja, a konzervatív pozíció kiváltságot kívánt őrizni és megújítani. A magyar társadalom hierarchiájának csúcán levők vezető szerepét akarta biztosítani az elkerülhetetlennek ítélt polgárosodás folyamatában. Olyanoknak, akik túlnyomó része a XVII–XVIII. században – a Habsburg hatalom szerepe következtében is – jórészt kihalt hazai arisztokrácia helyébe a dinasztia kreatúrájaként került.

Míg ellenfelek a közösség kohézióját minden egyes ember egyéni méltóságának kialakítandó feltételrendszerére próbálták alapozni, addig a konzervatívok önmagát reformernek nyilvánító csoportja a közösség mind elvont entitás alá sorolta a kisebbség privilegizált szabadságát biztosító többség bensővé teendő alattvaló-tudatát. Tette mindezt moralizálással és a biztonság-igény erősítésével s akkor, amikor a társadalom 4/5-e a feudális függőség személyi és dologi viszonyaiban élt és a polgárosodás folyamata annyira előrehaladt, hogy a birtokforgalom meghatározója már régóta a pénz lett. Teljesítményeket ígért annak a közösségnek, amelyet elsősorban a társadalmi hierarchia csúcán elhelyezkedők és a tőlük közvetlenül függők alkottak. Hatalmi logika alapján igényelte a kezdeményezés jogát sajátmagának, a végrehajtását pedig alárendeltjeinek. Biztosítékként pedig a személyekbe és testületekbe vetett bizalmat jelölte meg.

A hazai reformkori Konzervatív Párt vezető gárdája – feltehetően – pozíciót és súlyt kívánt biztosítani magának a birodalmi bürokrácián belül, szavatolva egyúttal saját (a számukra legkedvezőbb) tőkés viszonyaik ki-, ill. átalakítását. A változásban nem egyszerűen valamifajta megőrzést, hanem nagyon is meghatározottat: saját érdekérvényesítésük, privilégiumaik biztosítását és megújítását akarták, méghozzá a magyar társadalom túlnyomó többsége rovására. Nemzetiségi koncepciójuk nem volt és korántsem voltak toleránsabbak a liberálisoknál ezen a téren sem, hiszen érdemleges társadalmi és politikai reformszándék híján náluk sokkal korlátozottabb fejlődési perspektívát nyújtottak.

A konzervatív álláspont önmeghatározásának fogalmi zavaraiiban valóságos paradoxon fejeződött ki. Az, hogy a konzervatív irányzat nem védhette nyíltan azt, amit védett, amit ellenfelei kérdésessé tettek. Nem védhette nyíltan érvekkel, csak döntésekkel és más hatalmi eszközökkel, s az argumentumok és elvek csatájában ellenfelei érvelését fordította visszajára. Ez viszont azt jelezte, hogy az elfoglalt pozíció elvileg üres. Üres, mert a konzervatívok indítéka nem elvi volt (míg vitapartnereiké sokban igen) és mert nem önálló elveket szegtek szembe a liberális kihívással, s mivel – mindenekelőtt – az álláspont nem volt őszinte. Nem, hiszen lényegét, a születési kiváltságok igazolását már nem vallhatta nyíltan magáénak. Hatását és érvényességének látszatát is elsősorban az magyarázza, hogy olyan konstrukciók váltak uralkodóvá a magyar társadalom alapviszonyaiban a dualizmus korában és a két világháború közötti időszakban, amelyekben a megtévesztő látszat elfedte a lényegét: a liberális külsőségek az egyre nyersebb módon újratermelődő kiváltságörzést, az önrendelkezés elemei a meghatározó függőséget.

Általánossá vált az a gondolkodásmód, amely nem az „okok és okozatok egyszerű láncolatában” kereste a társadalom alapproblémáit és azok megoldását, hanem amelynek meghatározója „álbajokra és álokokra” hivatkozó „séreلمي és féleلمي” logika volt. Ennek révén is közügygé emelkedett a kiváltságörzés. Ennek ördögi köreiből viszont nagyon nehéz volt kitörni.⁵⁹

⁵⁹ A magyar társadalomfejlődés zsákutcáinak és ideológiai mechanizmusainak mélyenszántó, klasszikus érvényű elemzését adta: *Bibó István: Eltorzult magyar alkat – zsákutcás magyar történelem. Válasz, 1948. 289–319. Idézetek: 309.*

Láthattuk, a reformkori hazai konzervatívok nem értékőrzésre, nem mindenki számára biztosított emberi méltóságra és megfontolt haladásra törekedtek. Mindez elkendőzője volt kiváltságőrzésüknek. S ahogy a termelés kényszerén alapuló faluközösség nem lehet mintája a szabadságba belekóstolt urbánus ember problémái megoldásának, úgy saját élményeink okainak magyarázataként sem fogadhatjuk el a pozícióőrző konzervativizmus múltba visszasugárzott, utólagos „bölcességét”.

RÖVIDÍTÉSEK

A 105 = Magyar Királyi Kancellária. Informations-Protocolle der Ungarisch-Siebenbürgischen Sektion; A 135 = Magyar Királyi Kancellária. Kancelláriai elnöki iktatatlan iratok; *Andics Erzsébet, 1952, 1965.* = A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben (Osszegyűjtötte és szerkesztette *Andics Erzsébet*) II. k. Bp., 1952., III. k. Bp., 1965.; *Andics Erzsébet, 1975.* = *Andics Erzsébet: Metternich és Magyarország Bp., 1975.; Beszámoló = Gróf Dessewffy Emil* könyvomas beszámolója az ...-i konzervatív konferenciáról; BH = Budapesti Híradó; BSz = Budapesti Szemle; *Deregyei, 1847.* = *Kossuth Lajos: Ellenzék és pecsovcis. A magyar politicalai pártok értelmezése. In: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal (Szerk. és bev. Dr. Vizsota Gyula) II. k. Bp., 1930. 835–875.; Dessewffy Emil, 1842.* = *Gróf Dessewffy Emil: Alföldi levelek (1839–1840) és néhány toldalék (1841) Budán, 1842.; Dessewffy Emil, 1843.* = (*Gróf Dessewffy Emil: Parlagi eszmék, igénytelen nézetek, szerénytelen tervek a függő kérdések' s az országgyűlése körül. Írta egy conservativ. Első füzet. Pest, 1843.; Dessewffy Emil, 1844.* = *Gróf Dessewffy Emil: Néhány szó hazánfiához Magyarországnak Fiumeivali öszveköttetése tárgyában. Pest, július 22. 1844.; Dessewffy Emil, 1847.* = *Gróf Dessewffy Emil: A magyar vám és kereskedési ügy és annak végeligazítási módja. Pesten, 1847.; Dessewffy Emil, 1847/a.* = *Gróf Dessewffy Emil: Fizessünk! Mennyit becsülettel elbírnunk, magunknak, magunkért. Pesten, 1847.; Dénes Iván Zoltán, 1978.* = *Dénes Iván Zoltán: A kiváltságőrzés „hamis realista” logikája. (Dessewffy Aurél politicalai publicisztikájának ideológiai konstrukciói) Magyar Tudomány, 1978. 894–909.; Dénes Iván Zoltán: „Fontolva haladás” és kiváltságőrzés (A reformkori Konzervatív Párt ideológiai sajátosságai) Valóság, 1979/12. 13–27.; EH = Erdélyi Híradó; Éble Gábor, 1903.* = *Éble Gábor: A cserneki és tarkeői Dessewffy család. Genealógiai tanulmány. Bp., 1903; H = Hetilap; Horváth Mihály, 1886.* = *Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823–1848. I–III. k. (3. kiadás) Bp., 1886.; Gerd-Klaus Kaltenbrunner (Hrg.), 1972.* = *Rekonstruktion des Konservatismus (Hrg. von Gerd-Klaus Kaltenbrunner) Freiburg, 1972.; Kemény Zsigmond, 1846.* = *Kemény Zsigmond naplója (Bev. és jegyz. Benkő Samu) Bukarest, 1966.; Russell Kirk, 1978° (1953) = Russell Kirk, The Conservative Mind from Burke to Eliot. South Bend, Indiana, 1978.; MOL = Magyar Országos Levéltár; MTAKK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár; NU = Nemzeti Újság; OSZKK = Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára; P90. = Dessewffy család levéltára, Acta Publica; P90. 5. = Dessewffy Emil politicalai iratai; P90. 5/a. = Általános jellegű iratok, fogalmazványok; P90. 5/d. = Dessewffy Emil levelei; P90. 5/k. = A Konzervatív Pártra vonatkozó iratok, levelek, fogalmazványok; P90. 5/l. = A Budapesti Híradóval kapcsolatos iratok, levelek; *Anthony Quinton, 1978.* = *Anthony Quinton, The Politics of Imperfection: The religious and secular traditions of conservative thought in England from Hooker to Oakeshott. London & Boston, 1978.; Sörös János, 1887.* = *Sörös János: Szent-Mihály község története tekintettel ref. egyháza történetére. Debreczen, 1887.; Szabad György, 1977.* = *Szabad György: Kossuth politicalai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Bp., 1977.; Szőgyény-Marich László, 1903.* = *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai. I. k. 1836–1848. dec. 2. Kiadják fiai. Bp., 1903.; Varga János, 1977.* = *Varga János: Az újkonzervativizmus a reformok ellen. Kézirat. Bp., 1977.; Wertheimer Ede, 1915, 1916.* = *Wertheimer Ede: Új adatok a magyar ókonzervatívok történetéhez I, II. Történeti Szemle, 1915, 1916. 545–574, 98–127.; Wirkner Lajos, 1879.* = *Wirkner Lajos: Élményeim. Néhány lap 1825-től 1852-ig terjedő nyilvános pályám naplójegyzeteiből. Pozsony, 1879.**

SUMMARY

Iván Zoltán Dénes: Misleading Arguments and Principles of "Prudent Progressivism"

Following a survey of international literature on conservatism, the reader will find here an analysis of the political and ideological characteristics of the Hungarian Conservative Party between 1844 and 1848, reconstructed mostly from hitherto unexplored manuscripts, archival and bibliographical sources and press materials, with a special focus on typical ways of argumentation in conservative journalism in this country. It is proved that the motives underlying the arguments and principles by which the "new conservatives" in Hungary's Age of Reform advocated a prudent pace of progress were not inspired by convictions of principle: they were dominated by efforts to indirectly justify the system of birthrights and the defense of privileges. The arguments and principles were meant to prevent the programme of reforms advanced by Hungarian liberals in the 1840s among several other means, chiefly force, used by the government to carry on a conservative campaign which was yet to prove successful. The present case study is intended to question the validity of a fundamental tenet of the current conservative renaissance in vogue throughout Europe and America, which holds that the "reformist conservatives" living during the change-over from feudalism to capitalism are ready to accept progress enhancing each man's individual dignity: a claim rather disproved by historical investigation of the above issue.

РЕЗЮМЕ

Иван Золтан Денеш: Доказательства и принципы иллюзии «обдуманного прогресса».

После обзора международной литературы по консерватизму статья реконструирует политические и идеологические особенности венгерской Консервативной партии 1844–1848 годов на основе большей частью нераскрытых ещё архивных и рукописных источников, на материале журналов и книг, рассматривая прежде всего типичные доводы консервативной публицистики. Она доказывает, что среди побуждений, принципов и доказательств в обещании обдуманного прогресса новых консерваторов периода реформ не содержалось принципиального двигателя; по своему характеру они в скрытой форме содержали оправдание системы права по рождению и сохранения привилегий. Эти доводы и принципы служили разоружению либеральной программы реформ 1840-х годов в Венгрии, и были одним из многочисленных средств правительства — по большей части средством власти, тогда ещё безуспешной консервативной офензивы. С помощью этого исторического факта автор доказывает, что одно из основных положений модного консервативного ренессанса в Европе и Америке у «реформаторов-консервативистов» при переходе от феодализма к капитализму — их готовность к прогрессу, способствующему личному достоинству каждого человека — не кажется нам достаточно действенной в свете рассмотренного исторического факта.